

GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ KONUSUNDAKİ LİTERATÜRE BİR BAKIŞ

Ertuğrul YILDIRIM*
Cihan DURA**

ÖZET

1996 yılında AB-Türkiye arasında gümrük birliği anlaşması yürürlüğe girmiştir. Gümrük birliği teorisi, gümrük birliğinin birliğe katılan ülke üzerinde bazı önemli iktisadi faydaları olacağını ileri sürer. Bu çalışmada gümrük birliğinin Türkiye üzerindeki etkilerini konu alan literatür incelenerek, gümrük birliği teorisinin öngörülerinin gerçekleşip gerçekleşmediği araştırılmaktadır. İlave olarak, gümrük birliğinin Türkiye üzerindeki etkilerinden yeterince araştırılmayanlar da tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği, gümrük birliğinin etkileri, AB, Türkiye

AN OVERVIEW TO LITERATURE RELATED TO EFFECTS OF CUSTOMS UNION ON TURKEY ECONOMY

ABSTRACT

Customs union agreement between EU and Turkey entered into force in 1996. Customs union theory claims that customs union agreement has some important economic benefits on participated country. In this paper, it is investigated that whether or not predictions of customs union theory arise by overviewing literature that investigates effects of customs unions agreement on Turkey. In addition it is attempted to ascertain that insufficiently investigated effects of customs union agreement on Turkey.

Keywords: Customs union, effects of customs union, EU, Turkey

GİRİŞ

Gümrük birliği (GB) teorisi, GB'nin birliğe katılan ülke üzerinde bazı önemli iktisadi faydaları olacağını ileri sürer. Teorik gerçekler konunun bir boyutunu oluştururken, yapılan ampirik çalışmaların bulguları konunun diğer boyutunu oluşturur. Analizin tamamlanması için teorik çıkarsamaların ampirik bulgularla desteklenmesi veya yanlışlanması gerekir. Ayrıca Türkiye ile AB arasındaki GB'nin ekonomik etkilerini konu alan çalışmalar tek tek ele alındığında, teoride vurgulanan faydaların tamamını inceleyemediği ve metod ve modellerinin farklılık arzettiği görülür. Bu nedenle, Türkiye-AB Gümrük Birliği örneğinde, GB teorisinin öngörülerinin hangilerinin ne kadar gerçekleştiğini ortaya koyan çalışmaların birlikte değerlendirilmesi gerekir.

Bu çalışmada Türkiye-AB gümrük birliği literatürü gözden geçirilecek ve Türkiye için gümrük birliğinden beklenen faydaların ortaya çıkıp çıkmadığı araştırılacaktır. Çalışmadan beklenen üç temel katkı vardır. Bunlar; i) Türkiye-AB GB konulu çalışmalardan oluşan literatürün ortaya konması, ii) GB teorisinin öngörülerini ile Türkiye-AB GB konulu çalışmalardan elde edilen bulguların ne kadar uyumlu olduğunun belirlenmesi ve iii) konuyla ilgilenen araştırmacılar için, ampirik literatürdeki eksiklikler belirlenerek, Türkiye-AB GB'nin analiz ve araştırma konusu olabilecek yönlerinin ortaya konmasıdır.

Araştırmanın kapsamı GB'nin statik, ticaret hadleri, dinamik ve gelenek dışı etkilerini araştıran literatürle sınırlanmıştır. Tarife-dışı ticaret engellerinin kaldırılmasının etkileri, çalışmanın hacmini çok fazla genişlettiğinden kapsam dışında bırakılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde GB'nin etkileri statik etkiler, dinamik etkiler, ticaret hadleri etkisi ve gelenek dışı etkiler biçiminde sınıflanarak verilecektir. İkinci bölümde ise birinci bölümde verilen teorik kalıp takip edilerek, Türkiye-AB GB'nin Türkiye üzerine etkilerini konu alan literatür sunulacaktır. Çalışmanın sonuç kısmı ilgili literatürün değerlendirilmesine ayrılacaktır.

I. GÜMRÜK BİRLİĞİNİN EKONOMİK ETKİLERİ

GB'nin ekonomik etkileri temelde kaynak dağılımı üzerinde görülür. Kaynak dağılımı etkisi ikiye ayrılır. Bunlar statik etkiler ve dinamik etkilerdir. Statik etkiler GB'nin milli gelir üzerindeki bir defalık etkisidir. Dinamik etkiler ise milli gelirin büyüme hızı üzerinde kendini gösterir. Ayrıca son yıllarda iktisadi birleşmelere gelişmekte olan ülkeler açısından yaklaşılmakta ve ilave bazı gelenek dışı faydalardan da bahsedilmektedir.

A. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN STATİK ETKİLERİ

GB'nin statik etkileri, gümrük birliği kurulması sonucu, birlik içinde kaynakların yeniden dağılımı şeklinde ortaya çıkan etkileri içerir. Viner 1950 yılında

* Araş. Gör., Erciyes Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

Makalenin geliş tarihi: Nisan 2007, kabul tarihi: Ağustos 2007

yayınlanan “The Customs Union Issue” başlıklı kitabında statik etkiler olarak ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerinden bahseder. Ticaret yaratma etkisi pahalı yerli üretimin diğer üyeden gelen ucuz ithalatla ikame edilmesi olarak tanımlanırken, ticaret saptırma etkisi başlangıçta GB dışından gelen ucuz ithalatın yerini birlik içindeki pahalı ithalatın alması olarak tanımlanır. Ticaret yaratma etkisi, pahalı yerli üretimde kullanılan kaynakların daha verimli alanlara aktarılmasını sağlar. Ticaret saptırma ise pahalı üretim yapan sektörler için kaynak aktarımına neden olur. Ticaret saptırma etkisi refahı azaltırken ticaret yaratma refahı artırır. Viner bu iki zıt etki sonucunda ortaya çıkan etkiyi refah etkisi olarak tanımlar. Bu nedenle literatürdeki bazı çalışmalar ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerinin tespit edilmesi üzerine yoğunlaşmıştır.

Bununla birlikte Viner analizinde kaynak dağılımındaki değişim ve üretim etkinliği üzerinde yoğunlaşırken talebi dikkate almamıştır. Meade 1955 yılında yayımlanan “The Theory of Customs Union” başlıklı eserinde analize tüketimi ekleyerek bu eksikliği ortadan kaldırmıştır. Teorinin bu boyutu literatürde ihracat ve ithalatın talep ve gelir esnekliklerinin tahmin edilerek, GB öncesi ve sonrası esnekliklerde bir değişim olup olmadığını ortaya koyan çalışmaların çıkış noktası olmuştur. Bu tür yaklaşımlara kısaca “esneklik yaklaşımı” denilebilir.

Böylece analiz gümrük birliği sonucu ithalat, ihracat, üretim, tüketim düzeylerindeki değişimi ortaya koyar. Analize, gümrük birliğinin birlik içinde tarifeleri kaldırması ve birlik dışına ortak gümrük tarifesi uygulanmasından kaynaklanan, hükümetin gelir kaybı eklenerek net refah etkisine ulaşılır. Gümrük birliği teorisi bazı ön şartların mevcut olması durumunda gümrük birliğinin refah artırıcı olacağını öne sürer. Bu şartlardan ilki malın en etkin üreticisinin birlik dışında kalmamasıdır. İkincisi ise birlik öncesi uygulanan tarifeler yüksekse, birlik sonrası ticaret yaratma etkisi artacağından refahın da artması beklenir.

Son yıllarda, refah artışını tanımlayan büyümlü bir formül olarak, “doğal ticari ortak” (natural trading partner) hipotezi ileri sürülmüştür. Bu hipoteze göre son zamanlarda ortaya çıkan ekonomik entegrasyonlar, birbirlerine sınırı olan ülkeler arasında gerçekleştirilmiştir. Birbirlerine sınır olan bu ülkeler doğal ticari ortak olarak isimlendirilmekte ve böyle bir doğal ticari bölge içerisindeki ülkelerin oluşturacağı bir ekonomik entegrasyonun potansiyel olarak daha yüksek refah artışıyla sonuçlanacağı öne sürülmektedir. Doğal ticari ortak hipotezinin açıklayıcı kavramları olarak, potansiyel entegrasyon üyeleri arasındaki “ticaret hacmi”, “coğrafi yakınlık ve ulaşım maliyetleri” kullanılmaktadır.

Doğal ticari ortak hipotezini ticaret hacmi kavramı ile açıklayan görüş Lipsey (1960) üzerine kurulmuştur. Lipsey (1960)’e göre eğer üye ülkelerin kendi aralarındaki ticaret hacmi çok yüksek ve üye olmayan ülkelerle aralarındaki ticaret hacmi düşükse, bu durumda oluşturulacak bir gümrük birliği refahı daha fazla artıracaktır. Benzer şekilde Summers (1991) birliği oluşturan ülkele-

rin ekonomik olarak büyük olması, kendi aralarındaki ticaret hacminin yüksek ve birliği oluşturan ülkelerin aynı coğrafya içinde olmaları durumunda, ticaret saptırıcı etkinin minimum olmasından dolayı, refah artışının daha yüksek olacağını vurgulamıştır (Panagariya, 1997:472).

Wonnacott ve Lutz (1989) üye ülkeler arasındaki coğrafi yakınlığın ve taşıma maliyetlerinin düşük olmasının önemini vurgulamıştır. Bu yazarlara göre coğrafi yakınlık ve taşıma maliyetinin düşüklüğü ticaret artışına ve ticaret saptırıcı etkinin minimum olmasına yol açarak entegrasyonun refah etkisini artıracaktır. Bundan başka Krugman (1991), Panagariya (1997), Bhagwati ve Panagariya (1996), Frankel vd. (1996), Schiff (1997, 1999), Krishna (2003) da yakınlık ve taşıma maliyetlerini ele alan diğer yazarlardır.

Krugman (1991) dünyanın kıtalara ayrıldığını, kıtalar arası taşıma maliyetlerinin pozitif olduğunu ve kıta içi taşıma maliyetlerinin sıfır olduğunu varsayarak, kıta içindeki ülkeler arasında oluşturulacak bir entegrasyon durumunda refah artışının daha yüksek olacağı sonucuna ulaşmıştır. Daha sonra yapılan çalışmalar kıta içi taşıma maliyetlerinin pozitif olması durumunda da bu argümanın geçerli olacağını göstermiştir (Frankel vd., 1996:55).

Panagariya (1997) doğal ticari ortak hipotezini ticaret hacmi kavramı ile açıklayan görüşü eleştirmiştir. Yazara göre bir ülke entegrasyon öncesi potansiyel ortağından ne kadar çok ithalat yaparsa, entegrasyonla birlikte ithalat vergileri sıfırlanacağından, tarife gelirlerinin transferinden doğan daha fazla kayıpla karşı karşıya kalacaktır.

Coğrafi olarak birbirine yakın ülkelerin ekonomik entegrasyona gitmelerinin uzak olanlara kıyasla daha cazip olacağı genel görüşüne rağmen, Krishna (2003) doğal ticari ortak hipotezini destekleyen hiç bir kanıtı ulaşılamamıştır. Yazar 1964-1995 yıllarını kapsayan çalışmada ABD’nin 24 ticaret ortağıyla yaptığı ticaret verilerini kullanarak bir genel denge modeli oluşturmuştur. Modelde tahmin edilen refah değerleri ile coğrafi yakınlığın ve ticaret hacminin korelasyonu incelenmiştir. Fakat çalışmada ticaret hacmi ve coğrafi yakınlığın refah üzerinde hiçbir etkisi bulunamamıştır.

Doğal ticari ortak hipotezini desteklemeyen bazı çalışmalar olmasına rağmen, özellikle coğrafi yakınlık ve taşıma maliyetleri açıklayıcı faktörler olarak literatürde ciddi kabul görmektedir.

Gümrük birliğinin refah etkisi konusunda bir diğer kriter, entegrasyona giden ülkelerin tamamlayıcı mı yoksa rakip ekonomiler mi olduğudur. Viner gümrük birliği üyeleri arasındaki tamamlayıcılığın muhtemelen kayba yol açacağını ve üyeler arasındaki rakipliğin kazanca yol açacağını belirtmiştir. Viner’e göre tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulacak gümrük birliği kaynakların yanlış tahsisine neden olacak ve refah kayıplarına yol açacaktır. Makower ve Morton

(1953) ise bunun ancak tarife noktalarının zıt tarafında –entegrasyon öncesi tarife oranının yurtiçi üretimi koruyamayacak kadar düşük olması– bulunan ülkeler arasında olabileceğini ve bunun bir uç durum olduğunu öne sürerler. Yazarlar üyeler arasındaki tamamlayıcılık ya da rakiplik ilişkisinin ilgili ülkelerdeki talep benzerliğine ya da maliyet benzerliğine göre tanımlandığını ve maliyet yapıları benzer olan ülkelerin rakip, farklı olan ülkelerin tamamlayıcı ülkeler olduğunu belirtmiştir. Makower ve Morton (1953) bu tanımlamaları temel alarak, gümrük birliğine üye ülke ekonomilerinin tamamlayıcı olması durumunda kazancın daha fazla olacağı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca yazarlar maliyet yapıları benzer olan ülkeler arasında kurulan gümrük birliğinin üye ülkelere aynı derecede küçük fayda sağlayacağı sonucuna da ulaşmıştır. Literatürde benzer ya da tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulacak birliklerden hangisinin refahı daha fazla artıracığı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır.

GB teorisine yapılan bir diğer katkı da genel denge analizidir. Viner'in analizi kısmi denge analizine dayanmaktaydı (tek bir sektöre yoğunlaşır ve ekonominin geri kalanının bu sektördeki değişimden etkilenmediğini varsayar). Genel denge analizi, literatürde hesaplanabilir genel denge modelleriyle GB'nin refah üzerindeki etkilerinin incelenmesine yol açmıştır.

Hesaplanabilir Genel Denge (HGD) modelleri ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet varsayımlarının terk edilmesine olanak sağlamıştır. Bu modeller piyasa ekonomisini üretici, tüketici ve piyasalardan oluşan ekonomi ortamında tanımlayan makro ekonomik bir yapı ortaya koyar. Modelde arz ve talep, fiyat ayarlamaları yoluyla piyasada dengeye gelir. Gerçekleşmesi beklenen politika değişiklikleri, yapılan simülasyonlar yoluyla modele sokulur ve ortaya çıkabilecek çeşitli denge düzeylerindeki fiyat ve miktarlar hesaplanır. Liberalleşmenin ve ekonomik entegrasyonun etkilerinin incelenmesi HGD modellerinin en sık karşılaşılan kullanım alanlarıdır. Gümrük birliği öncesi mevcut tarifeler ve miktar kısıtlamaları, talebi ithal ürünlerden yurtiçi ürünlere kaydırarak kaynak dağılımında bozulmaya yol açar. HGD modeli tarifelerin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılmasının kaynak dağılımını ne kadar değiştireceğini ve refahtaki iyileşmenin ne kadar olacağını sayısal olarak ortaya koyar. Model “statik” ve “dinamik” olarak kurulabilir. Statik model 1 yılı kapsar ve etkileri bir defaya mahsus olmak üzere ölçer (Hosoe, 2004:1-4).

B.GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TİCARET HADLERİ ETKİSİ

Ticaret hadleri ihracat fiyatları ile ithalat fiyatlarının birbirine oranıdır. Ülkenin ithal ettiği malların fiyatındaki artış (düşüş) ve ihraç ettiği malların fiyatındaki düşüş (artış) ticaret hadlerinin ülke aleyhine (lehine) geliştiğini gösterir.

Ticaret hadleri etkisi, gümrük birliği teorisine Mundell (1964) tarafından teklif eğrileri analizi ile sokulmuştur. Mundell üç ülkeli ve üç mallı teorik bir

model oluşturmuş ve iki ülke arasında oluşturulacak gümrük birliği durumunda birlik dışında kalan ülkeye göre her iki ülkenin ticaret hadlerinin birleşmeden olumlu etkileneceği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca birleşme öncesi tarife oranı daha düşük olan ortağın ticaret hadlerinin birleşmeden daha olumlu etkileneceği sonucuna da varır. Petith (1977) ise AB'nin üye ülkelerin ticaret hadleri üzerindeki etkisini tahmin etmiş ve gümrük birliği ortaklarından daha küçük olanın ticaret hadlerinin birleşmeden en fazla faydayı sağlayacağı sonucuna ulaşır. Petith elde ettiği bu sonuçla ticaret hadlerindeki iyileşmenin başlı başına gümrük birliği için gerekçe olabileceğini öne sürmüştür.

C. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN DİNAMİK ETKİLERİ

Dinamik etkiler uzun dönemde GB'nin GSYİH'nın büyüme hızı üzerinde ortaya çıkardığı etkilerdir. GB dolayısıyla GSYİH'nın büyüme hızını etkileyen unsurlar şunlardır: i) rekabet etkisi, ii) yatırımları teşvik etkisi, iii) ölçek ekonomileri etkisi, iv) dışsal ekonomiler etkisi, v) teknolojik ilerleme etkisi, vi) kutuplaşma etkisi.

1. Rekabet Etkisi

GB'nin rekabet etkisi iki kanalla ortaya çıkar. Birincisi, GB'nin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırması sonucu rekabetin artmasıdır. Piyasalarda serbest giriş koşuluna yaklaşıldıkça rekabetten beklenen yararlar artmaktadır. Diğer bir deyişle endüstrideki firma sayısı arttıkça, ortaya çıkan rekabet nedeniyle daha etkin üretim yöntemleri kullanıldığından maliyetlerde düşüşlerle birlikte ürün kalitelerinde iyileşme beklenmektedir. İkincisi ise GB'nin üye ülke ile birlik arasındaki dış ticareti artırmasıyla rekabetin artmasıdır. Literatürde dış ticaret bileşenlerinden özellikle ithalat artışının yurt içi piyasalardaki rekabeti artıracığı öne sürülür ve bu görüşe “piyasa disiplini olarak ithalat” hipotezi de denir.

Bize göre GB'nin rekabet etkisi üçe ayrılabilir. Birincisi, Gümrük birliği ile, dünya çapında olmasa bile birlik içinde endüstriye giriş engelleri ortadan kaldırıldığı için, yurtiçi piyasalardaki rekabet ortamının iyileşmesidir. İkincisi rekabet ortamındaki değişimin ekonomik yapıyı değiştirerek daha etkin üretim yöntemlerinin kullanılmasına yol açmasıdır. Sonuncusu ise bu değişimler sonucunda üye ülkenin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünün artmasıdır. Teori, yerli üreticilerin kendi performanslarını birlik içindeki yabancı üreticilerin performansları ile kıyaslayarak, onlara ayak uydurmaya çalışacaklarını öne sürer. Fakat, teori üye ülkenin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünün gümrük birliğinden nasıl etkileneceği konusunda belirli bir öngörüye sahip değildir.

2. Yatırımları Teşvik Etkisi

Gümrük birliğine giden ekonomilerde yatırımların artması iki kanalla ortaya çıkar. Bunlardan birincisi, gümrük birliğine bağlı olarak milli gelirde ortaya

çıkan artışın tasarrufları ve yatırımları artırmasıdır. İkincisi, GB'nin doğrudan yabancı yatırımların yeri ve büyüklüğü üzerinde değişikliklere neden olmasıdır. Bunlar gümrük birliğinin statik ve dinamik etkilerine bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir.

GB nedeniyle dolaysız yabancı sermaye yatırımlarında ortaya çıkacak artışın genelde birlik dışında kalan ülkelere gelmesi beklenmektedir. Birlik dışında kalan ülkelerin gümrük birliği oluşturan ülkelere yatırım yapmalarının nedenleri şöyle sıralanabilir: i) GB'nin birlik içinde tarifelerin yeniden yükseltilmeyeceği konusunda yatırımcılara güvence vermesi, ii) gümrük birliklerinin yol açtığı ticaret sapmasının, birlik üyelerinin dış dünyadan yaptıkları ithalatı azaltması, iii) birlik üyeleri arasındaki ticaret artışının birlik dışında kalan yatırımcıları cezbetmesi, iv) birlik içindeki ekonomik istikrarın ve verimliliğin artması, istihdamın, gelirin ve sermayenin marjinal etkinliğinin yükselmesiyle birlik içindeki üretim faktörlerini kullanma isteğinin yabancı yatırımcıları teşvik etmesi.

3. Ölçek Ekonomileri Etkisi

GB yurtiçi üreticilerin daha büyük bir pazar için üretim yapmalarını sağlayacaktır. Başka bir ifadeyle GB'nin yurtiçinde üretilen malların birlik piyasalarına girişini kolaylaştırması, yerli firmaların atıl kapasitelerini kullanmalarına veya kapasite artırımına gitmelerine yol açacaktır.

Ölçek ekonomilerinin iki faydasından sözedilir. Birincisi firma ve endüstri ölçeğinin büyüyerek maliyetlerde ortaya çıkardığı düşüşlerdir. İkinci faydası ise ürün çeşitliliği üzerinde beklenmektedir. GB öncesi yurtiçi piyasa dar olduğundan ürün çeşitliliği de az olacaktır. GB piyasa hacmini genişlettikçe, firmalar ölçeklerini ve ürün çeşitlerini artıracaktır. Böylece üretimde verimlilik artışları ortaya çıkacaktır.

4. Dışsal Ekonomiler Etkisi

Arz ve talep koşullarındaki değişmelere bağlı olarak iki grupta toplanabilen dışsal ekonomiler, firmaların ve endüstrilerin hem özel maliyetlerini hem de genel maliyetlerini aşağıya çekebilir.

Arz koşullarına bağlı dışsal ekonomiler durumunda, bir firmanın üretim tekniğindeki ilerleme nedeniyle maliyetlerini düşürmesi ve bu firmanın ürettiği ürünü, satın alan diğer firmalara daha düşük fiyattan sunması sözkonusudur.

Talep koşullarına bağlı dışsal ekonomiler durumunda ise, dışsal ölçek ekonomileri üretim genişlemesi olan bir endüstrideki üretim faktörlerinin gelirlerinin artması ile başlar ve türev taleplerdeki artışla devam eder. İlk endüstrideki üretim artışı, gelir-talep sarmalının oluşmasına neden olur. Bu etki bazı sektörlerin dahil edildiği gümrük birliği örneğinde, gümrük birliğine dahil edilmeyen sektörlerin de bu birleşmeden etkilenebileceğini ima eder.

Endüstrinin optimum ölçek altında çalışması durumunda dışsal ekonomiler, optimum ölçeğe ulaşmada olumlu etkide bulunurlar. Dışsal ekonomiler, ekonomik entegrasyona giden üye ülke endüstrilerinde oluşması durumunda, maliyet düşürücü etkilerinden dolayı, yerli ve yabancı yatırımcılar için bir teşvik vazifesi görürler.

5. Teknolojik İlerleme Etkisi

Gümrük birliği teknolojik ilerlemeyi üç kanalla artırabilir. Birincisi, artan rekabetin yurtiçi firmaları daha etkin çalışma yöntemlerini bulmaya zorlaması ve böylece yurtiçi firmaların ar-ge yatırımlarını artırarak teknolojik ilerlemeye neden olmasıdır. İkincisi, daha büyük bir pazarla karşılaşan yurtiçi firmaların üretim ölçeklerinin büyümesi ve ar-ge yatırımlarına daha fazla pay ayırmalarıdır. Sonuncusu ise gümrük birliğinden dolayı artan dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının getirdiği teknolojiler, üye ülkedeki teknoloji düzeyinden daha yüksek düzeyli olduğunda ortaya çıkar.

Gümrük birliğinin teknolojik ilerlemeyi artırması, rekabet artışına, ölçek büyümesine, yabancı sermaye yatırımlarının artışına ve teknoloji içeriğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

6. Kutuplaşma Etkisi

Kutuplaşma ya da yoğunlaşma etkisi, birlik üyesi ülkelere birinde veya ülke içinde özel bir bölgede, göreceli ya da mutlak olarak, ticaret yoğunluğu yaratılması ya da üretim faktörlerinin o bölgede toplanma eğiliminde olması anlamına gelir (El-Agraa, 1999:45).

Gümrük birliğinin kurulması ile yoğunlaşma etkisi arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Örneğin, *Robson (1993)* bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının entegrasyon öncesi de mevcut olabileceğini belirterek, entegrasyon ve yoğunlaşma arasında direkt bir ilişkinin olamayacağını savunmaktadır. *Elkan (1976)* ise, coğrafi olarak merkezde yer alan ülkelerin entegrasyonun dinamik ve statik etkilerinden daha fazla fayda sağladığını ve merkez dışı ülkelerin zarar gördüğünü belirterek, entegrasyonun yoğunlaşma etkisinin belirgin şekilde ortaya çıktığı sonucuna ulaşmıştır (Halıcıoğlu, 1996:45).

D. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN GELENEK DIŞI ETKİLERİ

Son yıllarda dünyadaki ekonomik entegrasyonlar sayıca artmış ve gelişmekte olan ülkeler arasında da oluşturulmaya başlamıştır. Bu gelişme gelişmiş ülkeler arasındaki entegrasyonların geleneksel faydalarını inceleyen literatürde bazı eksikliklerin bulunduğunu ortaya koymuştur. Ekonomik entegrasyonlardan elde edilen faydalara gelişmekte olan ülkeler açısından yaklaşıldığında, dört farklı etkiden söz edilmektedir. "Gelenek dışı faydalar" olarak isimlendirilen bu faydalar şunlardır: (i) zaman tutarsızlığı, (ii) güvence, (iii) pazarlık gücü, (iv) eşgüdüm aracı.

1. Zaman Tutarsızlığı

Bir ülkede uygulanacak politikaların, uygulama öncesi ilan edilmesi ekonomiyi etkileyen politikalarındaki belirsizliği ortadan kaldırarak, yatırımcıların geleceğe dönük yatırım kararlarını kolaylaştırır. Başka bir ifadeyle yatırımların riski azalır. Ancak bazı durumlarda dönem başında ilan edilen politikalar uygulama dönemi içinde değişebilmektedir. Böylece politika uygulamasının başlangıçtaki hali ile uygulama dönemi içindeki hali değişebilmekte ve yatırımcıları şaşırtabilmektedir. Bu sorun politikaların “zaman tutarsızlığı” olarak isimlendirilmektedir.

Ekonomik entegrasyona giriş sürecinin ekonomi politikalarındaki tutarsızlığı ortadan kaldıracığı görüşü, *Kaydland ve Prescott (1977)* tarafından öne sürülen görüşe dayanmaktadır. *Kaydland ve Prescott’a (1977)* göre sıkça şaşırtıcı politikalar uygulayan bir hükümetin uyguladığı politikaların kurallara bağlanması durumunda, güvenilirlik artacak ve daha iyi sonuçlar elde edilecektir.

Bir ülkenin ekonomik olarak etkin ortaklardan oluşan bir entegrasyona dahil olabilmesi için, bu ülkeden bazı koşulları sağlaması istenmektedir. Bu amaçla “ortaklık sözleşmesi” hazırlanmakta, üye olacak ülkenin ekonomik ve politik reformlar yapması ve bu reformlara uyması istenmektedir. Böyle bir sözleşmeye bağlılık uluslararası alanda üye olacak ülkeye duyulacak güveni artırmaktadır.

Yabancı sermaye yatırımlarını kendisine çekmeyi optimum politika olarak belirleyen bir ülke ele alındığında, uluslararası alanda o ülkeye duyulan güvenin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Eğer yabancı sermaye yatırımı yapan yatırımcılar, dönem başında uygulanan bazı ekonomi politikalarının sürekli olmayacağı kuşkusuna sahipse, bu durumda o ülkeye yatırım yapmayacaklardır. Fakat bir sözleşme ile dönem başında uyguladığı politikaların devamlılığını taahhüt eden bir sözleşme ile hükümetin kendisini bağlaması kuşku ortadan kaldıracaktır. Başka bir ifadeyle ekonomik entegrasyona giriş süreci, ilgili devletin gelecekte uygulayacağı politikalarına ya da uyguladığı politikaların devamlılığına yönelik bir sinyal niteliği taşıyacaktır.

Ekonomik entegrasyona geçiş sürecinin, zaman tutarsızlığını ortadan kaldırabilmesi için aşağıdaki iki koşulun sağlanması gerekmektedir:

- entegrasyon yokluğundaki politikaların zaman tutarsızlığı olmalı. Başka bir ifadeyle, politikalar dönem başında optimumken, dönem sonunda optimum olmamalıdır.
- entegrasyondan çıkmanın maliyeti, entegrasyonu feshedip zaman tutarsızlığı olan politikalara geçişten elde edilecek kazançtan daha fazla olmalıdır.

Bize göre bu iki koşula bir ilave yapılmalıdır. Yabancı yatırımcıların ekonomik entegrasyona geçiş sürecinin başarıyla tamamlanacağını düşünmeleri

gerekir. Eğer bu beklenti zayıf olursa, politikalarındaki zaman tutarsızlığının ortadan kalkması, yabancı sermaye yatırımlarını artırmayacaktır.

2. Güvence

Ekonomik entegrasyondan sağlanabilecek diğer bir gelenek dışı fayda, ülkenin bir entegrasyona girerek kendisini gelecekte olması muhtemel olumsuz olaylara karşı korumak istemesi olabilir. Bu fikir, ekonomik entegrasyonların neden küçük ve büyük ülkeler arasında gerçekleştirildiğini açıklayabilir.

Perroni ve Whalley (1994) hipotezine göre, dünya çapındaki ticaret savaşında zarara uğrayan küçük ülkeler, kendilerini korumak ve güvence altına almak için, bir ekonomik entegrasyona dahil olma yoluna gidebilirler. Eğer ilerde zengin partner ülke dış ticarete korumacı bir politika uygulayacak olursa, küçük ülkeler uygulamadan daha önce birliğe katıldığı için ihracatlarında azalma olmayacaktır.

Ekonomik entegrasyondan sağlanacak güvence faydası, gelişmekte olan ülkeler arasında gerçekleştirilen entegrasyonlar bağlamında düşünüldüğünde geçerliliğini kaybetmektedir. Küresel ticaret savaşında ortaya çıkan bir olay ya da gelişmiş ülkeler arasında korumacılık uygulamalarını yeniden diriltecek bir kriz çıkması durumunda, birlik üyeleri zaten gelişmekte olan ülkelere oluşan bir entegrasyon bu şoklardan zarar görecektir.

3. Pazarlık Gücü

Pazarlık gücü fikrine göre ülkelerin tek tek sahip oldukları pazarlık güçleri bir entegrasyon oluşturmaları halinde ortak pazarlık gücüne dönüşecek ve tek tek sahip oldukları pazarlık gücünden daha yüksek olacaktır.

Bölgesel bir entegrasyonun pazarlık gücü üzerindeki önemini anlamak için Dünya Ticaret Örgütü'nün çok taraflı ticaret görüşmeleri örnek olarak gösterilebilir. Çok taraflı ticaret görüşmelerinin gündemi neredeyse tamamıyla “Dörtlü” (Quad) grup olarak bilinen ABD, AB, Kanada ve Japonya tarafından belirlenmektedir. Bugüne kadar gelişmekte olan ülkeler ve onlara yönelik sorunlar gündemi belirleyici olamamıştır. Bu dörtlü gurup içinde AB ve NAFTA üyesi olan ABD ve Kanada'nın ağırlığı dikkat çekicidir.

4. Eşgüdüm Aracı

Entegrasyon, serbestleşmeden kazanç bekleyenler için bir eşgüdüm aracıdır. Zira serbestleşme bazı sakıncaları beraberinde getirmektedir. Liberalleşmeden beklenen kazançların belirsiz olması, her alana yayılması, hesaplanmasında niceliksel zorlukların olması ve kısa dönemde ani kayıplar görülmesi daha uzun dönemde spesifik sektörlerde kazançların düşmesi temel sakıncaları oluşturmaktadır. Entegrasyon, bir yandan liberalleşme yanlıları ve karşıtları arasında bir uyum aracı görevi görürken, diğer yandan liberalleşme yanlıları için politik bir odak noktası olarak hizmet etmektedir.

Bununla birlikte liberalleşme yanlılarının çok taraflı anlaşmalardan ziyade ekonomik entegrasyona yönelmelerinin nedeni, serbest ticaretten elde edilecek kazançların kimlere dağıtılacağındaki belirsizliktir. Ekonomik entegrasyonun bu riski azaltması, risk karşıtı bireyler tarafından çok taraflı liberalleşme yerine entegrasyona yönelmelerine neden olabilir. Dahası, bir ülke için de entegrasyon uluslararasılaşmanın emin bir yoludur.

Ayrıca çok taraflı liberalleşme durumunda bir ülkenin yakalamış olduğu çevre ve işgücü gibi standartlarının bozulacağı endişesi, ekonomik entegrasyon ile ortadan kalkmaktadır (Fernandez, 1997:7-21).

II. GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ: AMPİRİK LİTERATÜR VE BULGULARI

Bu bölümde, AB Türkiye-GB'nin Türkiye üzerindeki etkilerini araştıran literatür, çalışmanın birinci bölümünde verilen teorik kalıba uygun olarak sunulacaktır. Takip edilecek sınıflama şu şekildedir: Statik etkiler, Dinamik etkiler ve Diğer etkiler. Statik etkiler GB'nin ticaret yaratma, ticaret saptırma, ihracat, ithalat, üretim, tüketim, tarife gelirleri ve dış ticaret açığı üzerindeki etkilerini kapsamaktadır. Buradaki sınıflama etkilerin bir defa ortaya çıkmasına dayanmaktadır. Diğer etkiler başlığı altında literatürde sayıca az olan GB'nin ticaret hadleri etkisi, çevre üzerindeki etkisi ve gelenek dışı etkilerini inceleyen çalışmalara yer verilmiştir.

A. TÜRKİYE-AB GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE ÜZERİNE STATİK ETKİLERİ

Türkiye üzerine statik etkileri ölçen GB literatürü, çalışmalarda kullanılan metotlara göre sınıflanabilir. Biz bu çalışmaları şu metotlara göre sınıflıyoruz: i) istatistik metotları kullanan çalışmalar, ii) esneklik yaklaşımını benimseyen çalışmalar ve iii) hesaplanabilir genel denge modellerini kullanan çalışmalar.

1. İstatistik Metotları Kullanan Çalışmalar

İstatistik metotlar kullanılarak GB'nin statik etkilerini araştıran çalışmalar şunlardır: *Togan (1997)*, *Togan (2000)*, *Hartler ve Laird (1999)*, *Morgil (2000)*, *Akkoyunlu-Wigley (2000)*, *Demir ve Temur (1998)*, *Uyar (2001)*, *Karakaya ve Özgen (2002)*, *Arslan vd. (2002)*, *Seyidoğlu ve Kemer (2002)*, *Dura (2003)*, *Filiztekin (2003)*, *Akkoyunlu-Wigley (2005)*, *Pöschl vd. (2005)*'dir.

a) *Togan (1997)*'de GB'nin kaynak dağılımı üzerindeki muhtemel etkileri nominal ve efektif koruma oranları kullanılarak araştırılmıştır. Togan GB nedeniyle, Türkiye'nin uyguladığı nominal koruma oranlarının Türkiye AB ticaretinde, Türkiye üçüncü ülkeler ticaretinde ve AB ile serbest ticaret anlaşması yapmış ülkeler ile Türkiye arasındaki ticarete düşeceğini belirlemiştir. Çalışmada GB'nin vergi gelirlerinde kayıplara yol açacağı sonucuna ulaşılmıştır.

b) *Togan (2000)*'de şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- GB ile, Türkiye'nin ihracatının AB piyasasına giriş koşullarında önemli bir iyileşme görülmemiş, ihracat genel olarak GB'nden etkilenmemiştir. Çünkü Türkiye'nin ihraç mallarının AB piyasalarına giriş koşullarında önemli bir değişim olmamıştır.

- Buna karşılık AB ve AB dışı ülkelere yapılan ithalat artmıştır. AB'den yapılan ithalatın artış oranı AB dışı ülkelere yapılan ithalatın artış oranından daha yüksektir.

- Talep esnekliklerinin yüksek olması, ticaret engellerinin büyüklüğü gibi birtakım önkoşullar sağlandığı için, GB'nin refah etkisinin pozitif olacağı tahmin edilmiştir.

c) GB'nin ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerini inceleyen çalışmalardan biri de *Hartler ve Laird (1999)*'in araştırmasıdır. Yazarlar bu çalışmalarda GB sonrasında ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerin ne ölçüde ortaya çıktığını tartışmaktadır. Ticaret yaratıcı etkinin meydana gelmesi için Birlik öncesi ticaretin hacmi, ithalat talep esneklikleri, başlangıçtaki ticaret engellerinin büyüklüğü, coğrafi yakınlık gibi ölçütlerin AB-Türkiye gümrük birliği durumunda karşılandığını, bu nedenle GB'nin refah arttırıcı olması gerektiğini belirtmektedirler. Buna ek olarak, GB nedeniyle OGT'nin kabul edilmesi sonucu üçüncü ülkelere uygulanan gümrük vergilerinin düşmesi nedeniyle, ticaret saptırıcı etkinin ortaya çıkmasının beklenmediğini vurgulamaktadırlar.

d) *Morgil'e (2000)* göre GB sınırlı da olsa ticaret yaratıcı etkiye yol açmıştır. Türkiye'nin üçüncü ülkelerle olan ticaretinde bir değişiklik meydana gelmemiştir. Aynı çalışmada GB sonucu meydana gelen kurumsal değişiklikler, reformlar ve rekabet artışının Türk ekonomisinin rasyonelleşmesine katkıda bulunarak kaynakların daha etkin dağılımına yol açtığı belirtilmektedir.

d) *Akkoyunlu-Wigley (2000)* bölgesel ekonomik entegrasyonun etkilerini ölçen araştırmaların genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra GB'nin ticaret yaratıcı etkisinin, ticaret saptırıcı etkisinden daha fazla olduğu sonucuna varmıştır. Buna karşılık konuyu GB'nin Türkiye uygulaması açısından ele alınca, Birlik antlaşmasının Türkiye ekonomisine daha çok negatif etkiler yaptığı sonucuna varmıştır.

e) *Demir ve Temur (1998)* ile *Uyar (2001)* dış ticaret istatistiklerini kullanarak GB'nin ticaret yaratıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Ayrıca ticaret yaratma etkisinin birlik lehine ve Türkiye aleyhine olduğu belirtilmektedir. Her iki çalışmada da bu gelişmeye Türkiye'nin ithalatının ihracatından daha fazla artmasının neden olduğu ifade edilmektedir.

f) *Karakaya ve Özgen (2002)*, Türkiye ile AB bütünleşmesinin ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerini, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksini

kullanarak analiz etmiş; GB sonrası potansiyel ticaret yaratma ve ticaret sapması etkilerinin ortaya çıkabileceği sektörleri belirlemişlerdir. Çalışmaya göre:

-Ticaret yaratma etkisi AB'nin karşılaştırmalı üstünlüğü olan, ancak Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunmadığı sektörler olan kimya, metal ürünleri ve kâğıt ürünleri sanayilerinde meydana gelebilecektir.

-Ticaret sapması etkisi ise hem AB'nin hem de Türkiye'nin karşılaştırmalı dezavantajının olduğu diğer imalat sanayi ürünleri ve orman ürünlerinde ortaya çıkabilecektir.

-Türkiye'nin AB üyeliği Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın ihracatına zarar verebilecektir.

g) *Arslan ve Diğerleri (2002)* GB'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini, dış ticaret, üretim ve bütçe gibi değişik açılardan etüt etmekte, aynı zamanda sektörel analizler yapmakta, etkileri ölçeğe göre de değerlendirmektedir. Çalışmanın kapsadığı dönem 1989-2001'dir ve GB'nin ticaret değişkenleri üzerindeki etkisi zaman serisi metotlarından Chow kırılma testi kullanılarak tahmin edilmektedir. Çalışmanın bazı sonuçları şöyledir:

-GB sonrası ithalatta yapısal değişim ortaya çıkmıştır

-GB hazine faizleri üzerinde yükseltici bir etki yapmıştır. Artan reel faizlerin bütçeye maliyeti 58,867 milyar dolardır.

-Gümrük vergisi kayıpları 10,77 milyar dolardır.

-Gümrük Birliği Türkiye ekonomisine yararlı olmamış, aksine zarar vermiştir. GB süreci ticaret yaratma ve saptırma etkileri bakımından Türkiye'nin aleyhine gelişmiştir. Bu etkinin Türkiye üzerindeki toplam maliyeti 8,4 milyar dolardır.

h) *Seyidoğlu ve Kemer (2002)* GB'nin Türkiye'nin ithalat ve ihracatındaki AB'nin payını nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Yazarlar GB döneminde AB'nin Türkiye'nin toplam sanayi malları ihracatındaki payının düştüğünü belirlemiştir. Yazarlara göre bu azalmanın temel nedeni tekstil ve hazır giyim sektörlerinde ortaya çıkan düşüştür. İthalatta ise AB'nin payı artmıştır. İthalattaki artışlar daha çok tüketimle ilgili sektörlerde ortaya çıkmıştır. Yazarlar bu gelişmeleri, Türkiye'nin AB kökenli sanayi mamulleri için daha fazla serbest pazar haline gelmesi olarak yorumlamaktadır.

i) *Dura (2003)* Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği sürecinin Türkiye ekonomisi üzerindeki dış ticaret açığı etkisini incelemiş, şu sorunun yanıtını aramıştır: Türkiye-AB dış ticaretinin Gümrük Birliği yoluyla serbestleştirilmesi, Türkiye'nin AB yönlü dış ticaret açığını, ya da "ihracatın ithalâtı finansman gücü"nü nasıl etkilemiştir? Etüt dönemi 1984-2001'dir. Yazarın elde ettiği başlıca bulgu şudur: Türkiye'nin, AB yönlü ihracatının aynı yönlü ithalatı finanse etme

gücü dönem başında yaklaşık %82 iken, dönem sonunda %60'a düşmüştür. Buna göre Türkiye-AB ticaretinin Gümrük Birliği yoluyla serbestleştirilmesi, uzun dönemde Türkiye'nin AB yönlü ticaretini Türkiye aleyhine olumsuz etkilemiştir.

j) *Filiztekin (2003)* de GB sonrası dönemde dış ticaretin ve ithalat nüfuz oranlarının –ithalatın yurtiçi tüketime oranı– artması, buna karşılık dış ticarete Avrupa'nın payının çok fazla değişmemesinden yola çıkarak, GB'nin etkisinin ticaret saptırıcı etkiden ziyade ticaret yaratıcı etki olduğu sonucuna varmıştır.

k) *Akkoyunlu-Wigley (2005)* ise, "fiilî tüketim içerisindeki pay analizi" yoluyla, ticaret yaratma etkisinin bazı sektörlerde ortaya çıktığını göstermiştir. Bu sektörler şunlardır: Kâğıt ve kağıt ürünleri, kimyasal madde ve ürünleri, ana metal sanayi; büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri; tıbbî aletler ve hassas optik aletler. Söz konusu sektörlerde, üretimin fiilî tüketim içerisindeki payı azalırken AB'den yapılan ithalatın payı artmıştır. Bir başka ifadeyle yurt içi üretim AB'den yapılan ithalatla ikame edilmiştir.

l) *Pöschl ve Diğerleri'ne (2005)* göre AB'nin Türkiye'ye uyguladığı gümrük vergilerini 1971 yılından itibaren tedricen kaldırmasından dolayı, GB'nin ticaret üzerindeki etkisi asimetric olmuş; Türkiye açısından etki ihracattan ziyade ithalat açısından ortaya çıkmıştır. Ticaretin bileşimi açısından ise şu sonuca varılmıştır: GB sonrasında da emek yoğun, düşük beceri isteyen ürünlerde uzmanlaşmış olduğundan, bazı orta ve yüksek teknoloji yoğun sektörlerin ihracatında artış olmasına rağmen, bu değişiklik yapısal bir dönüşüme işaret etmemektedir.

Kimi çalışmalarda da Gümrük Birliği'nin etkileri sektörel tabanda incelenmiştir. Bu çalışmalar ve ele aldıkları sektörler şunlardır:

-*Yaşar (1995)*: Tekstil ve konfeksiyon sektörü,

-*Çağdaş (1995)*: Beyaz eşya sektörü,

-*Ocak (1997)*: Bankacılık, tekstil, seramik, çimento, gıda, cam, demir-çelik sanayileri,

-*Acet ve Şahin (1998)*: İlaç sanayii,

-*Sayan ve Demir (1998)*: Tarım sektörü,

-*Hamour (1999)*: Tekstil sektörü,

-*Necat (2001)*: Tekstil ve hazır giyim sektörleri,

-*Ulusoy (2002)*: Ayakkabı sektörü,

-*Arslan vd. (2002)*, SITC sınıflamasına göre ayrılan 16 sektör,

-*Türkiye Vakıflar Bankası (2003)*: Otomotiv sanayii,

-*Atılgan ve Kanat (2006)*: Tekstil ve hazır giyim sektörleri,

-*DTM (2007)*: Tekstil sektörü.

2. Esneklik Yaklaşımını Benimseyen Çalışmalar

Halicioğlu (1996), Neyaptı, Taşkın ve Üngör (2003), Aktaş ve Güven (2003) Kandoğan (2005), Akgündüz (2005), Seki (2005), Özkale ve Karaman (2006) ve Doğanlar, Bal ve Özmen (2006) esneklik yaklaşımını kullanarak ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerini analiz eden çalışmalardır.

a) *Halicioğlu (1996)* Türkiye-AB GB ile alternatiflerinin refah kazançlarını karşılaştırmış ve AB ile gümrük birliği kurmanın Türkiye için en iyi tercih olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada tahmin edilen ithalatın talep esnekliği, Karemera ve Koo (1994) tarafından önerilen ticaret saptırma ve ticaret yaratma eşitliklerinde yerine konarak çözümlenmektedir. Yapılan *ex-ante* ve *ex-post* analizlerde AB ile gümrük birliği kurulmasının Türkiye üzerindeki refah etkisi GSMH'nin %0.39-1.80 arasında bulunmuştur. Bulunan sonuç, gümrük birliğinden kaynaklanan refah kazancının küçük olduğunu göstermektedir.

b) GB'nin ticaret hacmi üzerine etkisini ölçen *Neyaptı, Taşkın ve Üngör (2003)* panel veri yöntemi kullanarak, ihracat ve ithalat talep fonksiyonlarını tahmin etmiştir. Etüt dönemi 1980–2001'dir. Çalışmanın ampirik sonuçları şunlardır:

-GB hem ihracatı hem de ithalatı pozitif ve istatistik olarak anlamlı şekilde etkilemiştir. Fakat Türkiye'nin AB'ye ihracatı GB döneminde GB öncesine göre daha az artarken, AB'den yapılan ithalat GB öncesine göre daha fazla artmıştır.

-GB dış ticaret hacmini arttırmakla kalmamış, aynı zamanda ihracat ve ithalat talebinde davranışsal değişikliklere neden olmuştur.

-İthalat ve ihracat talebinin gelir esnekliği GB sonrası dönemde azalmıştır. İhracat reel döviz kuru değişikliklerine daha duyarlı hale gelmiştir. Ayrıca kriz dönemlerinin ithalat ve ihracat üzerindeki etkileri analize eklendiğinde elde edilen sonuçların hala geçerli olduğu bulunmuştur.

Ampirik olarak elde edilen sonuçlara dayanarak yazarlar; GB sonrası dönemde aşırı değerlenmiş TL'nin, ihracatta daha büyük düşmelere neden olabileceğine dikkat çekmişlerdir.

c) *Aktaş ve Güven (2003)* GB'nin Türkiye'nin ithalat fonksiyonuna etkisini araştırmaktadır. Çalışmada 1981-1996 yıllarını ve 1981-2001 yıllarını kapsayan iki model oluşturulmuş ve katsayıların kararlılığı sınanmıştır. Modellerde ithalat miktar endeksinin belirleyicileri olarak merkez bankası brüt döviz rezervi, ihracat miktar endeksi, faiz oranı ve sanayi üretim endeksi alınmıştır. Yazarlar GB'ne girişin Türkiye'nin ithalat fonksiyonu katsayılarında anlamlı bir değişime sebep olduğu sonucuna ulaşmıştır. GB sonrasında merkez bankası rezervlerindeki 1 birimlik artış ithalat miktar endeksini daha fazla artırmış; ithalat miktar endeksinin ihracat miktar endeksi ilişkisi negatiften pozitifeye dönmüş; ithalat miktar

endeksi faiz oranı ilişkisi pozitiften negatife dönmüş ve toplam sanayi üretimindeki artışlar ithalatı daha az artırır hale gelmiştir.

d) *Kandoğan (2005)* dış ticareti coğrafi yakınlık ve ülke büyüklüğü ile açıklayan çekim modelini kullanarak gümrük birliğinin Türkiye üzerindeki etkisini incelemiştir. Model zamanla değişen faktörlerin ithalat üzerindeki etkilerini yalayan sabit etkiler panel veri metoduyla tahmin edilmiştir. Çalışma 1962-2002 dönemini, çeşitli entegrasyonlardan 49 üye ülkeyi ve birlik dışından 129 ülkeyi kapsamaktadır. Kandoğan Avrupa'daki başlıca ticaret anlaşmalarının sektörel refah etkilerini her bir anlaşma ve taraf ülke için analiz etmiştir. Yazar Türkiye için GB'nin hem Türkiye'nin birlik üyelerinden yaptığı ithalatı hem de birliğe üye olmayan ülkelere yaptığı ithalatı artırdığını ve bunun da ticaret yaratıcı etki olduğunu bulmuştur. Türkiye için ticaret saptırıcı etkinin sadece düşük beşeri sermayeli üretim teknolojisi kullanan sektörlerde ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

e) *Akgündüz (2005)* 1987–2004 dönemi için Türkiye'nin 9 AB ülkesinden ve bu ülkelerin Türkiye'den ithalat talebini tahmin etmiştir. Açıklayıcı değişkenler olarak gelir ve nisbi fiyat kullanılmıştır. Çalışmada dış ticaret dengesinin Türkiye aleyhine ve AB ülkeleri lehine çok fazla bozulmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

f) *Seki (2005)* Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin net ihracatı üzerindeki etkilerini 1985-2003 dönemi için en küçük kareler metoduyla incelemiştir. GB sonrasında Türkiye'nin AB'ye ihracatında sürekli bir artış kaydedilmesine rağmen ithalatın daha fazla arttığı ve GB'nin net ihracatı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Seki GB'nin Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal bir değişime neden olup olmadığını bulmak için Chow testini de kullanmıştır ve GB'nin dış ticarete yapısal kırılmaya neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

g) *Özkale ve Karaman'ın (2006)* analizi ihracat talebini kapsamamış, yalnızca ithalat talep denklemi ile yapılmıştır. Rassal etkiler panel veri metodu ile çalışılmıştır. En temel şekliyle ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler olarak ikiye ayrılacak statik etkiler öncelikle Türkiye'nin genel ithalat talebi için, daha sonra da başlıca ithalat mal grupları bazında ortaya konmuştur. Toplam ithalat fonksiyonuna ithalatın %81'ini oluşturan ülkeler dahil edilirken, mal grupları bazındaki analize en çok ithal edilen 10 mal grubu dahil edilmiştir. Çalışmada ithalat talebinin gelire esnek olduğu ancak fiyat değişimlerinden etkilenmediği bulunmuştur. Ayrıca genel analizde elde edilen, Gümrük Birliği'nin net ticaret yaratıcı veya ticaret saptırıcı etkisinin olmadığı bulgusu sektörel analizlerde farklılaşmıştır. Ticaret yaratıcı etkinin görüldüğü sektörler şunlardır: otomotiv, elektrikli makine ve cihazlar. Demir-çelik sektöründe ise ticaret saptırıcı etki ortaya çıkarken, gümrük birliğinin organik kimyasal ürünler ve plastik ticareti üzerinde etkisi olmadığı bulunmuştur.

h) *Doğanlar, Bal ve Özmen (2006)* Türkiye'nin Almanya ekonomisi ile olan ihracat ve ithalat talep fonksiyonlarını tahmin etmiştir. Bu fonksiyonların tahmin edilmesi sürecinde Gümrük Birliği sonrası dönem ayrıca analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan Engle-Granger ve Johansen eş-bütünleşme yöntemleri, ihracatın ve ithalatın fiyat esnekliklerinin Gümrük Birliği sonrası azaldığını göstermiştir. Öte yandan, Gümrük Birliği sonrası döneme ilişkin sonuçlar, ihracat talebinin gelir esnekliğinde önemli bir değişikliğe işaret etmezken, ithalat talebinin gelir esnekliğinin azaldığını göstermiştir.

3. Hesaplanabilir Genel Denge Modellerini Kullanan Çalışmalar

GB'nin refah etkilerinin tamamını incelemek için hesaplanabilir genel denge (HGD) modeli uygulanması gerekmektedir. Bunun nedeni HGD modelleri için girdi çıktı tabloları ve tek bir yıla ait ulusal büyüklüklerin yeterli olmasıdır. Bundan dolayı GB'nin statik etkileri yerine, genel denge etkileri ifadesi de kullanılabilir.

Türkiye-AB GB'nin genel denge etkileri; *Harrison, Rutherford ve Tarr (1993)*, *Harrison, Rutherford ve Tarr (1997)*, *Köse (1996)*, *Mercenier ve Yeldan (1997)*, *De Santis (2000)*, *Bekmez (2002)* ve *De Santis (2003)* tarafından araştırılmıştır. Bütün bu çalışmalardan *Mercenier ve Yeldan (1997)* hesaplanabilir genel denge modelini dinamik olarak kurmuştur. Diğerleri "statik hesaplanabilir genel denge modeli"ne dayanır.

a) *Harrison, Rutherford ve Tarr (1993)* Türkiye'nin GB öncesi dış ticaretini serbest ticaret rejiminin refah üzerindeki etkileri çerçevesinde incelemiştir. *Harrison, Rutherford ve Tarr (1997)*'de ise duruma GB sonrası olarak bakılmıştır. Bu sonucunu Türkiye'nin, GB sonrasında Ortak Gümrük Tarifesi'ne (OGT) uyum nedeniyle Birlik dışı ülkelere yapması gereken gümrük vergisi indirimlerinin, dış ticaretten elde edilecek kazanç için ek bir kaynak olduğunu belirtmektedir. Yazarlar statik genel denge modeli çerçevesinde GB'nden GSYİH'nin yüzde 1,1'ine eşit bir refah kazancı elde edileceğini hesaplamıştır. Çalışmada aynı zamanda GB sonucu ortaya çıkacak vergi gelir kaybının hangi politikalarla karşılanacağına bağlı olarak, refah kazancının GSYİH'nin yüzde 1,5'ine eşit olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya göre vergi gelir kaybı GSYİH'nin %1,4'üdür; bu kaybı telafi için KDV oranı %16,2 artırılmalıdır. Yazarlar büyüme oranı üzerindeki uzun dönemli dinamik etkilerin göz önüne alınmadığını, bunlar da hesaba katıldığı takdirde GB'nden elde edilen kazançların, çalışmada tahmin edilenden daha fazla olacağını belirtmektedirler.

b) Hesaplanabilir genel denge yöntemini kullanan *Köse (1996)*, tekelci fiyatlandırma davranışını analizine katarak alternatif senaryolar altında Gümrük Birliği'nin (GB) etkilerini incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, GB sonucunda:

-Ekonomideki tekelci yapıların korunması durumunda GSYİH'da yüzde 0,5'lik azalma,

-Ekonominin tümüyle rekabetçi olması durumunda ise yüzde 0,1'lik bir artış meydana gelmektedir.

Tekelci fiyatlandırma varsayımı altında modelin tekelci sektörlerinde üretim artışları ve fiyat düşmeleri görülmektedir.

c) *Mercenier ve Yeldan (1997)* bir zamanlar arası genel denge modeli çerçevesinde GB'nin refah üzerindeki etkilerini incelemiştir. Yazarlar refahın artırılmasında Gümrük Birliği'nin yeterli olmadığı sonucuna varmışlardır.

Çalışma ölçeğe göre artan getiri, ürün farklılaşması ve oligopolistik piyasa yapısı varsayımlarını temel alan zamanlar-arası genel denge modeli çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Yazarlar eksik rekabet konusu sektörlerdeki yeniden yapılanma (rasyonalizasyon) etkisi sonucunda refah artışı olmasına rağmen, GB'nin net refah etkisinin negatif olduğunu tahmin etmişlerdir. Buna karşılık oligopolistik firmaları yabancı firmaların rekabetinden koruyan tarife dışı ticaret engellerinin ortadan kalkması nedeniyle, AB'ye tam üyeliğin, refahı arttıracığı sonucuna varmışlardır.

d) *De Santis (2000)*'de de bir genel denge modeli çerçevesinde, değişik işgücü piyasası varsayımları altında, Gümrük Birliği'nin, Türkiye'nin refah, istihdam ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar şunlardır: i) İmalat sanayii üretimi ve ticareti (özellikle tekstil, giyim eşyası, deri ve kürk sektörü), korumanın azalmasına rağmen, artmıştır. ii) GB'nin kamu gelirini azaltmaması için KDV oranının %21-22 kadar artması gerekir. iii) GB kır ve kent arasındaki gelir eşitsizliğini artırmıştır. iv) Toplam gelir eşitsizliği üzerindeki etki ise tarifelerdeki büyük düşüşe rağmen küçüktür. v) Ücretlerin esnek olması durumunda GB 68000 yeni istihdama neden olurken, ücretler sabit olduğunda 100.000 iş kaybına yol açmaktadır.

e) *Bekmez (2002)* de, hesaplanabilir genel denge modeli çerçevesinde *Mercenier ve Yeldan (1997)* ile aynı sonuca ulaşmıştır. Çalışmada 1995 yılı temel alınarak, biri Türkiye-AB gümrük birliği olmak üzere alternatif senaryolar etrafında AB ile ilişkilerin Türk ekonomisi üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bu çalışmanın ayırt edici özelliği imalat sanayiinin eksik rekabet yapısını göz önüne almasıdır. Bekmez'e göre, AB'ne üyelik durumu alternatif senaryolar içinde, Türk ekonomisi bakımından en faydalı senaryodur.

Özel olarak GB'nin etkileri incelendiğinde GB sonucu GSYİH'da yüzde 2, hükümet gelirinde ise yüzde 8'lik bir azalma meydana gelmektedir. Vergi geliri kaybını telafi etmek için, vergi oranı %22,8 artırılmalıdır. Çalışmaya göre bu kayıp AB tarafından söz verilen 1.8 milyar dolarlık telafi ödemesinin yapılmasından ileri gelmiştir. AB'ye tam üye olma senaryosu altında yapılan tahminler; AB'nin bu telafi ödemelerini yapacağı varsayımına dayandırılmıştır.

Çalışmada ayrıca şu sonuçlara varılmıştır: Görelî fiyatlarda meydana gelen değişiklik sonucunda ticaret yaratıcı etki ortaya çıkacak, aynı zamanda AB üyesi

olmayan ülkelerden yapılan ithalat da artacağından ticaret saptırıcı etki ortaya çıkmayacaktır. GB senaryosu altında tüm sektörlerde AB'ye yapılan ihracatta artış görülmektedir.

f) *De Santis (2003)* GB'nin Türkiye'deki yurtiçi göçe etkilerini araştırmaktadır. Hesaplanabilir genel denge modelinin kullanıldığı çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: i) GB nedeniyle Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu imalat sanayi sektörlerinde üretim artmış ve 148.000 işçi kırdan-kente göç etmiştir. ii) Kentlerdeki işsizlik 0.6-1.4 oranında azalmıştır. iii) Kır ile kent arasındaki ücret açığı 0.7-1.5 oranında azalmıştır. iv) Sermayenin karı %1.4 artmıştır. Yazar kırdan kente göçün ekonomik olarak arzulanabileceğini ifade etmektedir. Fakat çalışmada göçün İstanbul, İzmir gibi belirli merkezlere yönelik olduğu ve bu şehirlerin göç edenlerin tamamına istihdam sağlayamamasından kaynaklanan negatif dışsallıkların, göçün iktisadi faydasından fazla olabileceğine dikkat çekilmektedir.

B. GB'NİN DİNAMİK ETKİLERİ

Gümrük Birliği'nin (GB) gerçekleşmesinden sonra GB'nin etkilerini ölçen çalışmaların büyük bir çoğunluğu, ticaret hacminde meydana gelen değişikliklerle birlikte geleneksel gümrük birliği teorisinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri üzerinde durmaktadır. Eksik rekabet piyasa yapısını temel alan yeni dış ticaret ve ekonomik birleşmeler teorisinin, dış ticaret serbestisinin fiyat-maliyet marjları, yoğunlaşma oranları, piyasa hâkimiyeti ve üretim ile ilgili öngörülerini sınavan çalışmalar ise sınırlıdır.

GB'nin dinamik etkilerini araştıran literatür şu alt başlıklara ayrılarak sunulacaktır: GB'nin büyüme ve verimlilik etkisi, rekabet etkisi, yatırımları teşvik etkisi, dışsal ekonomiler etkisi, teknolojik ilerleme etkisi.

1. Gümrük Birliği'nin Büyüme ve Verimlilik Etkisi

Gümrük Birliği ve büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalar azdır. GB'nin büyüme etkisini inceleyen üç çalışma etkinin pozitif olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Bu çalışmalar şunlardır: *Lohrman (2000)*, *Erzan, Filiztekin ve Zenginobuz (2002)*, *Filiztekin (2003)*, *Akkoyunlu-Wigley vd. (2006)*.

a) *Lohrman (2000)*, GB'nin etkisini yeni büyüme teorilerinin öngörülleri ve yakalama (catching-up) teorisi çerçevesinde incelemiştir.

Çalışmada, emek yoğun ülkenin ihracata dönük büyüme stratejisi izlemesinin, emek yoğun sektörlerde büyümeye ve reel ücretlerde artışa yol açacağı, ancak ticaretin tek başına kişi başına gelir farklılıklarını ortadan kaldırmayacağı vurgulanmaktadır. Uzun dönemli büyümenin ve gelir yakınsamasının (convergence) gerçekleşmesi için, yeni büyüme teorilerinin büyümenin kaynağı olarak öngördüğü teknolojik gelişme, beşerî sermaye, icatlar ve yaparak öğren-

me gibi faktörlerin önemine dikkat çekilmektedir. Buna göre ülkelerin standart düşük teknoloji gerektiren mallar üretmeleri, üretimde beşerî sermaye birikimine ve teknolojik ilerlemeye yol açmamaktadır. Bu anlamda ekonomik bütünleşme büyüme ve yakınsamayı sağlayabilecektir. Çünkü ticaret serbestleşirken, doğrudan yabancı sermaye yatırımları artacak, teknoloji transferi sağlanacaktır.

Yakalama (catching-up) teorisi büyümenin diğer bir kaynağının malların taklit edilmesi olduğunu vurgular. Bu durumdaki ticaret kalıbı ise Heckscher-Ohlin modelinin öngördüğünden farklı olacaktır. Buna göre yakalama hipotezinin sıvanmasında şu değişkenler kullanılabilir: Endüstri-içi ticaret, "açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi" ve "yabancı doğrudan sermaye akımındaki değişiklikler."

Türkiye için yapılan çalışmada Grubel-Lloyd endeksi kullanılarak 1989-1997 dönemi AB-Türkiye sanayi malları ticaretinde endüstri içi ticaretin boyutları hesaplanmıştır. Varılan sonuçlar şunlardır:

-AB ve Türkiye arasındaki ticaret genelde dikey uzmanlaşmaya işaret etmektedir. Toplam imalat sanayii için endeks değeri artmıştır. GB'nden sonra AB ile ticaret kalıbı sermaye veya beceri yoğun (skill-intensive) mallara doğru değişme eğilimi göstermiştir.

-Geleneksel ihraç endüstrileri olmayan sektörde (telekomünikasyon, elektrikli makineler,...) endüstri içi ticaretin hacmi artmıştır. Bu sonuç "yakalama"nın bir göstergesidir. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi de bunu desteklemektedir.

-GB sonrasında emek yoğun sektörler önemini kaybetmiştir. Bazı ortalama sermaye yoğunluğu gerektiren ve beceri yoğun (skill intensive) sektörlerde karşılaştırmalı üstünlük artmıştır.

-Diğer bir gösterge olan "yabancı sermaye yatırımları" açısından bakıldığında ise, yabancı sermaye miktarında beklenen gelişme ortaya çıkmamıştır.

Çalışmada genel olarak GB sonrasında Türkiye için yakalama hipotezinin desteklendiği sonucuna varılmaktadır.

b) *Erzan, Filiztekin and Zenginobuz (2002)* Solow artığını toplam faktör verimliliği olarak tanımlamış ve Solow büyüme modelini tahmin etmiştir. Çalışmada 1989-1995 arasında yıllık büyüme hızı %8.52 olan emek verimliliğinin 1996-1999 arasında %6.78'e gerilediği bulunmuştur. Aynı dönemlerde toplam faktör verimliliği ise %4.49'dan %0.88'e gerilemiştir. Çalışmada düşüşlerin 1994 yılında başladığı ve 1997 sonrası artışların yaşandığı belirtilmiştir. Fakat bu artışların ve düşüşlerin gümrük birliğinden değil ekonominin performansından kaynaklandığı ifade edilmiştir.

c) *Filiztekin (2003)* ekonometrik olarak hem ihracat hem de ithalat nüfuz oranlarının toplam faktör verimliliği üzerine olumlu etkisi olduğu sonucuna var-

mıştır. Fakat yazar bu pozitif etkinin küçük olduğunu belirtmektedir. Araştırmaya göre dış ticaretin büyüme üzerine olumlu etkisi göz önüne alınırsa, GB gelecek yıllarda verimlilik artışına olumlu katkı da bulunabilir.

d) *Akkoyunlu-Wigley vd. (2006)* 1994-2001 yıllarını kapsayan temel Neoklasik üretim fonksiyonundan hareketle toplam faktör verimliliğini ve emek verimliliğini tahmin etmiştir. Daha sonra üretim fonksiyonuna ithalat ve ar-ge harcamaları eklenerek, ithalatın hasıla üzerindeki etkisi incelenmiştir. Son olarak emek verimliliği ile ithalat girişleri ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmada ithalat girişi ile emek verimliliği ve hasıla arasında pozitif anlamlı bir ilişki bulunmuştur. İthalatın toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisi ise bir dönem gecikmeli ve pozitifdir. Çalışmada GB'nin ithalat girişlerini artırarak Türkiye'de verimlilik artışına ve böylece büyüme hızının artışına neden olduğu ve bu etkinin ihmal edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

2. Gümrük Birliği'nin Rekabet Etkisi

GB'nin Türkiye üzerine rekabet etkisini araştıran çalışmalar ikiye ayrılabilir. Bu sınıflama, GB'nin Türkiye'nin yurtiçi piyasalarındaki rekabet ortamına etkisini araştıran çalışmalar ve GB'nin Türkiye'nin uluslararası piyasalardaki rekabet gücüne etkisini ele alan çalışmalar biçimindedir.

a) GB'nin Türkiye'nin yurtiçi piyasalarındaki rekabet ortamına etkileri şu çalışmalarda incelenmiştir: *Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley (2002)*, *Erzan, Filiztekin ve Zenginobuz (2002)*, *Erzan, Filiztekin ve Zenginobuz (2003)*, *Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley (2003)*, *Filiztekin (2003)*, *Vergil ve Yıldırım (2006 a)*. Bu çalışmalarda piyasa yapısını gösteren fiyat-maliyet marjları ve/veya yoğunlaşma oranları kullanılır. Fiyat-maliyet marjı ve yoğunlaşma oranı arttıkça (azaldıkça) piyasa yapısının monopole yaklaştığı (uzaklaştığı) kabul edilir.

i) *S. Mıhçı ve A. Akkoyunlu-Wigley (2002)* AB-Türkiye gümrük birliğinin, Türkiye'nin yurt içi piyasaları (imalat sanayii) üzerindeki etkisini fiyat-maliyet marjları vasıtasıyla analiz etmiştir. Etüt dönemi 1994-1998, yöntem panel veri analizidir. Çıkan sonuç şudur: Gümrük Birliği, yurt içi rekabeti olumlu etkilemiştir.

ii) Türkiye ile AB ülkeleri arasında gerçekleşen GB nedeniyle, AB ülkeleriyle yapılan dış ticaret hacmindeki artışın, imalat sanayii sektörlerinde yeni teorilerin öngördüğü biçimde fiyat-maliyet marjları üzerinde azaltıcı etki yaratıp yaratmadığı hipotezini sınavan bir çalışma da *Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley (2003)*'dür. Bu çalışma GB'nin imalat sanayii alt sektörleri üzerindeki kârlılık etkilerini incelemektedir. Bu amaçla, 12 imalat sanayii alt sektörü için fiyat-maliyet marjı denklemi panel veri yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Etüt dönemi 1994-2000'dir.

Tahmin sonuçlarına göre, söz konusu dönemde AB ülkelerinden yapılan ithalat fiyat-maliyet marjlarını azaltıcı yönde bir etki yapmıştır. İhracat değişkeninin de fiyat-maliyet marjı ile negatif ilişkili bir değişken olduğu sonucuna varılmıştır. Bundan dolayıdır ki çalışmada AB ile gerçekleştirilen GB'nin imalat sanayii sektörlerinde rekabetçi bir etki yaratarak fiyat maliyet marjlarını azalttığı sonucu elde edilmiştir.

iii) *Erzan, Filiztekin and Zenginobuz (2002)* GB'nin imalat ürünleri ithalatını artırdığını belirtmiş ve ithalatın yurt içi piyasaları disipline edip etmediğini test etmiştir. Çalışmada endüstri yoğunlaşma oranları ile ithalat ilişkilendirmiştir. İthalat ve yoğunlaşma arasında iki yönlü ilişki bulunmuştur. Yazarlar yüksek yoğunlaşma oranının ithalat girişlerini engellediği ve ithalat girişlerinin gerçekleşmesiyle yoğunlaşma oranlarının düştüğü, fakat ithalatın piyasayı disipline edebilmesi için rekabet politikalarıyla desteklenmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır. Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç yüksek yoğunlaşmanın ihracat artışına da zarar verdiğidir.

iv) *Erzan, Filiztekin and Zenginobuz (2003)* gümrük birliğini de içeren dışa açılma sürecinin (1980-1999) Türkiye'nin imalat sanayii yapısına ve performansına etkisini araştırmaktadır. Bu amaçla imalat sanayii yoğunlaşma oranı ve fiyat-maliyet marjları ile ithalat ilişkisini panel veri metodunu kullanarak analiz etmiştir. Yazarlar imalat sanayii sektörlerini yoğunlaşma oranı yüksek olanlar ve düşük olanlar olarak ikiye ayırmıştır. Aynı ayırım fiyat-maliyet marjı için de yapılmıştır. Çalışmada yoğunlaşma oranı yüksek olan sektörlerde ithalat girişlerinin yoğunlaşmayı düşürmediği ve düşük yoğunlaşma oranına sahip sektörlerde ise hafif bir düşüş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İthalat girişlerinin fiyat-maliyet marjları üzerindeki etkisi ise yüksek fiyat-maliyet marjlı sektörlerde pozitif ve bir dönem gecikmeliyken, düşük fiyat-maliyet marjlı sektörlerde pozitifdir.

v) *Filiztekin (2003)* GB'nin kârlılık üzerindeki etkilerini incelemiş ve ithalat disiplini hipotezinin imalat sanayii için geçerli olmadığı sonucuna varmıştır. Bu, şu anlama gelmektedir: 1980-1999 dönemi için dış ticaret değişkenleri piyasa performansının göstergesi olan fiyat maliyet marjını istatistik olarak belirlemektedir.

vi) *Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley (2005)*, panel veri yöntemi kullanarak 1996-2000 dönemi için şu sonuçlara ulaşmıştır: i) Hem ithalat hem de ihracat imalat sanayii fiyat maliyet marjlarını azaltıcı yönde etki yapmıştır. ii) AB'den yapılan ithalat imalat sanayiinin yoğunlaşma oranlarını azaltıcı yönde etki yapmıştır.

vii) *Vergil ve Yıldırım (2006 a)*'da AB ile gümrük birliğinin Türkiye'nin yurtiçi piyasalarındaki rekabet ortamı üzerine etkisi incelenerek, teorik literatürün ekonomik entegrasyon hakkındaki çıkarsamalarının Türkiye örneği üzerinde

geçerliliği test edilmiştir. Çalışmanın ayırt edici özelliği parçalı doğrusal regresyon modeli kullanmasıdır. 1993-2000 yıllarını kapsayan ve sabit etkiler panel veri metodu kullanılarak yapılan tahmin şu sonuçları vermiştir:

-Gümrük Birliği Türkiye'nin yurt içi endüstrilerindeki rekabeti AB'den yapılan ithalat artışı vasıtasıyla olumsuz etkilemiştir.

-Buna karşılık GB hem AB'ye yapılan ihracat artışı hem de dünyanın geri kalanından yapılan ithalat artışı aracılığıyla rekabeti olumlu etkilemiştir.

b) Şu çalışmalarda ise GB'nin Türkiye'nin rekabet gücü üzerindeki etkileri analiz edilmiştir: *Erzan ve Filiztekin (1997)*, *Lohrman (2000)*, *Küçükahmetoğlu (2000)*, *Bakkalcı (2002)*, *Utkulu ve Seymen (2004)*, *Vergil ve Yıldırım (2006 b)*.

i) *Erzan ve Filiztekin (1997)* küçük ve orta ölçekli firmalarla ilgili bir makaledir. Çalışmada "Küçük ve orta ölçekli işletmeler Gümrük Birliği'nden daha fazla etkilenir" varsayımının doğruluk derecesi, panel veri metoduyla test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre küçük ve orta ölçekli işletmeler ekonomik ortamdaki değişmelere daha fazla duyarlıdır. Gümrük Birliği de ekonomik ortamı büyük ölçüde değiştireceğinden, küçük ve orta ölçekli işletmelerin GB'den etkileneceği sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada GB'nin KOBİ'lerin rekabet gücünü olumsuz etkileyeceği ima edilmektedir.

Çalışmada vurgulanan önemli bir husus KOBİ'lerin ekonomik dalgalanmalar sırasında işçi çıkararak hayatta kalmaya çalışmasıdır. Dolayısıyla GB'nin başlangıcında istihdam ve üretim kaybı yaşanabilir. Fakat GB ekonomik istikrara katkı sağlayacağından KOBİ'lerin durumu uzun dönemde düzelebilir.

ii) *Lohrman (2000)*; 1994-1997 dönemi için Türkiye'nin rekabet gücünü ölçmüş, GB öncesi ve sonrası açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endekslerini kıyaslamış ve şu sonuçlara ulaşmıştır: i) GB sonrası, Türkiye'nin rekabet gücü niteliksiz emek gerektiren sektörlerde azalmıştır. ii) Nitelikli emek gerektiren kimi sektörlerde ise rekabet gücü artmıştır.

iii) *Küçükahmetoğlu (2000)*, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksini kullanarak bazı sektörlerin Türkiye ve AB'deki rekabet güçlerini inceleyerek şu sonuçları elde etmiştir: i) Türkiye standart sanayi mallarının yaklaşık yarısında rekabet üstünlüğüne sahiptir. ii) Buna karşılık ileri teknoloji ürünlerinde rekabet üstünlüğü yoktur.

iv) *Bakkalcı (2002)* Balassa endeksini kullanarak GB'nin Türkiye'nin ihracat sektörlerindeki rekabet gücüne etkisini incelemiştir. Yazar GB'nden dolayı otomotiv gibi bazı sektörlerde Türkiye'nin rekabet gücünün artarken geleneksel ihracat sektörlerinde rekabet gücünün hızla azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Yazar AB'nin garanti ettiği mali yardımları da yapmaması nedeniyle Türkiye'nin GB'nden uğradığı kayıpların ağırlaştığını belirtmektedir.

v) Türkiye'nin 1990-2003'de AB-15 karşısındaki rekabet gücünü değerlendiren *Utkulu ve Seymen (2004)*, gümrük Birliği öncesi ve sonrası açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük değerlerini kıyaslamış ve şu sonuca ulaşmıştır: Türkiye'nin rekabet gücü 7 sektörde zayıflamıştır, 3 sektörde artmıştır.

vi) *Vergil ve Yıldırım (2006a)* Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücü üzerindeki etkilerini, panel veri metoduyla araştırmıştır. Çalışmada GB'nin yakalama paradigması ile kutuplaşma teorisinin ampirik geçerliliği Türkiye örneğinde sektörel tabanda test edilmiştir. Bu amaçla Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücü, 1993-2002 dönemi ve 215 ihracat sektörü için, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksleri yoluyla ölçülmüştür. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi, döviz kuru, AB'nin GSYİH'sı ve gümrük birliği için oluşturulan kukla değişken ile ilişkilendirilmiştir. Araştırmada şu sonuçlara varılmıştır:

-GB "ileri teknoloji malları" ile "taklidi zor araştırma yoğun mallar"da Türkiye'nin rekabet gücünü olumlu etkilemiştir. Bu alanda GB ve rekabet gücü ilişkisi yakalama paradigmasını desteklemiştir.

-GB "sermaye yoğun mallar"la "ara teknoloji malları"nda rekabet gücünü olumsuz etkilemiştir. Bu alanda GB ve rekabet gücü ilişkisi kutuplaşma teorisini desteklemiştir.

3. Gümrük Birliğinin Yatırımları Teşvik Etkisi

Tatoğlu and Glaister (1996), *Halicioğlu (1997)*, *Günaydın (1999)*, *Luroewendahl and Ertugal-Loewendahl (2001)*, *Hadjit and Moxon-Browne (2005)*, *Başar ve Tosunoğlu (2006)* ve *Karaege (2006)* gümrük birliğinin ve üyelik sürecinin dolaysız yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkilerini araştırmaktadır.

a) *Tatoğlu and Glaister (1996)* 1980 sonrası AB'den Türkiye'ye yönelik özel risk sermayesi (equity venture) yatırımlarını inceler ve GB'nin bu akım üzerindeki etkisiyle ilgili beklentileri ortaya koyar. Yazarlara göre AB'den Türkiye'ye yönelik özel risk sermayesi yatırımı 1980'den bu yana artış trendi içinde olduğundan ve gümrük birliği yapılan reformlarla Türkiye'yi yabancı yatırımlar için daha cazip hale getirdiğinden, 1996 sonrası AB'den gelen özel risk sermayesi yatırımları artacaktır.

b) *Halicioğlu (1997)* 1987-1995 yılları arasını kapsar ve doğrusal logaritmik doğrudan yabancı sermaye yatırımı fonksiyonunu kullanır. Çalışmada gümrük birliğinin İspanya gibi örneklerde dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını artırmasına rağmen, Türkiye örneğinde istikrarsızlık faktöründen dolayı mühim bir doğrudan yabancı sermaye yatırımı artışı beklenemeyeceği sonucuna ulaşmıştır.

c) *Günaydın (1999)* GB'nin Türkiye'ye dolaylı yabancı sermaye yatırımlarını artıracakları beklentisinin gerçekleşmediğini ortaya koymakta ve sebeplerini araştırmaktadır. Yazara göre dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşmesi için entegrasyon gerekli ama yeterli değildir. Bunun yanı sıra siyasi ve ekonomik istikrar sağlanmalı, vergi avantajları sağlanmalı, kâr transferleri önündeki engeller kaldırılmalı, özelleştirmeler hızlandırılmalıdır. Ayrıca yazar yabancı sermaye yatırımlarının artmamasını Türkiye ekonomisinde kriz beklentilerinin ortaya çıkmasına bağlamaktadır.

d) *Loewendahl ve Ertugal-Loewendahl (2001)* Türkiye'nin gümrük birliği sürecinde yabancı sermaye çekmede başarısız olduğu sonucuna ulaşır. Yazarlara göre yabancı sermayeyi çekmede gümrük birliğine üye olmak değil ortak pazara üye olmak daha etkilidir. Çünkü gümrük birliğinde halen ticareti engelleyen kotalar ve tarife-dışı engeller yer almaktadır. Yabancı sermaye çekmede başarısız olmanın diğer nedenleri de makro ekonomik istikrarsızlık, politik-kurumsal engeller ve özelleştirmedeki yavaşlıktır.

d) *Hadjit ve Moxon-Browne (2005)* Türkiye'nin gümrük birliği üyesi olması ve AB'ye üye aday olmasına rağmen dolaysız yabancı sermaye çekmede geriden gelen bir ülke olduğunu ortaya koymaktadır. Yazarlara göre bu başarısızlığın nedenleri şunlardır: zayıf koalisyon hükümetleri, etkin olmayan vergi politikası ve bürokrasi, yolsuzluk, kayıtdışı ekonomi, zayıf altyapı, AB ile üyelik görüşmelerinin açık uçlu olması, Türkiye ile AB arasındaki din, ekonomi ve göç politikası farklılıkları. Yazarlar Türkiye'nin gelecekteki AB üyeliğinin dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını artıracaklarını fakat üyelik sürecinin gizli tehlikeler barındırdığı görüşündedirler.

e) *Başar ve Tosunoğlu (2006)* AB'ye üyeliğin dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını artıracakları hipotezini AB'ye yeni üye olan ülkeler ve aday ülkeler üzerinde test eder. Çalışmada panel veri metoduyla tahmin edilen üç model kullanılır ve modellere AB üyeliği için kukla değişken eklenir. Analizler sonucunda her üç modelde AB üyeliği ile dolaysız yabancı sermaye yatırımları arasındaki pozitif anlamlı ilişki sadece Letonya için bulunur. Slovakya, Slovenya ve Türkiye'nin katsayıları ise anlamlı ve negatif bulunur.

f) *Karaege (2006)* 1980 sonrası Türkiye'ye yönelik yabancı sermaye akımlarını analiz eder ve AB ülkeleriyle karşılaştırır. Çalışmada Türkiye'nin büyük bir yabancı sermaye çekme potansiyeline sahip olduğu, fakat Türkiye'nin geriden gelen bir ülke durumunda olduğu sonucuna ulaşılır. Çalışmada gümrük birliğinin değil, 2005 yılında müzakerelerin başlamasının yabancı sermaye yatırımcıları tarafından önemli bir sinyal olarak algılandığı ima edilmektedir. Ayrıca çalışmada Türkiye'nin yabancı sermaye çekmede başarılı olabilmesi için AB'ye üye olması gerektiği ifade edilmektedir.

4. GB'nin Dışsal Ekonomiler Etkisi

GB'nin dışsal ekonomiler etkisi gümrük birliğine dahil edilmeyen tarım sektörünün de birleşmeden etkileneneğini ima etmekteydi. Bu etki *Sayan ve Demir (1998)* ile *Arslan vd. (2002)* tarafından araştırılmıştır.

a) *Sayan ve Demir (1998)* GB'nin etkilerini sektörel tabanda incelemiştir. Bu makalede sektörler arası bağımlılığı ölçen bir yöntemle, tarım ve tarım-dışı sektörler üzerinde GB'nin etkileri analiz edilmiştir. Çalışmada tarım sektörünün Gümrük Birliği antlaşması çerçevesinde özel bir konumu olmasına rağmen, tarım-dışı sektöre bağımlılığı sebebiyle GB'nden etkilendiği sonucuna varılmıştır.

b) *Arslan vd. (2002)* Chow yapısal kırılma testini kullanarak tarım sektörünün alt sektörlerinde yapısal bir değişim olduğu sonucuna ulaşmıştır.

5. GB'nin Teknolojik İlerleme Etkisi

GB'nin teknolojik ilerleme üzerine etkisi, teknolojik ilerleme ve teknoloji yönetiminde değişim etkisi olarak ayrılabilir. Literatürde gümrük birliğinin Türkiye'nin teknolojik ilerlemesi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır. Teknoloji yönetimi üzerindeki etkiyi de az sayıda çalışma ele almaktadır.

Şahin (1997) gümrük birliğinin makro düzeyde Türkiye'nin teknoloji yönetimi üzerindeki etkisini inceler. Çalışmada Türkiye'nin 1960'lardan bu yana makro düzeyde bilim ve teknoloji yönetimine başladığı fakat zayıf düzeyde kaldığı vurgulanır. Yazar üç öneride bulunur. Bunlar: i) Kamunun teknoloji yönetimi anlayışı iyileştirilmelidir. Çünkü gümrük birliği sürecinde yapılan düzenlemeler teknoloji geliştirmeye ve yönetimine hayati bir rol biçer. ii) Ülkenin teknoloji yönetimine özel sektör dahil edilmeli ve yerli teknolojiler güçlendirilmelidir. iii) Bilim ve teknoloji alanında Avrupa ve diğer ortaklarla işbirlikleri artırılmalıdır. Yazar gümrük birliğinin dışa açılımı artırması nedeniyle bilim ve teknoloji politikalarında Avrupa'yla işbirliğinin artacağını düşünmektedir.

Uzun (2006) gümrük birliğinin Türkiye'nin rekabet ortamını iyileştirdiğini ve bu durumun inovasyon artışına neden olacağını öne sürmektedir. Yazar 1990'larda geçilen inovasyona dönük yeni ulusal teknoloji politikasının üniversite-endüstri-kamu işbirliğine dayandığını ve bu oluşumun Vizyon 2023 planında listelenen stratejik teknoloji alanlarındaki ar-ge aktivitelerini artıracaklarını belirtmektedir. Ayrıca tüm bu gelişmelerin AB ile bütünleşmeye yönelik olduğu ifade edilmektedir.

C. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN DİĞER ETKİLERİ

Bu başlık altında sayıca az olan GB'nin ticaret hadlerine ve çevreye etkisini konu alan çalışmalar ile gelenek dışı etkileri ele alan çalışmalara yer verilecektir. GB'nin ticaret hadlerine etkisi *Erk, Ateş ve Direkçi (1999)* tarafından,

çevreye etkisi ise *Akbostancı, Tunç ve Türüt-Aşık (2006)* tarafından araştırılmıştır.

a) *Erk, Ateş ve Direkçi (1999)* 1980-1998 döneminde Türkiye-AB ticaretinin yoksullaştıran büyümeye neden olup olmadığını, VAR analizi kullanarak sınamaktadır. Çalışmada dış ticareti etkileyen şokların Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde kalıcı bir bozulmaya neden olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca yazarlar GB sonrası Türkiye'nin dış ticaret hadlerinin geçici olarak bozulduğunu, fakat gözlem sayısındaki sınırlılığın yapısal bir karılmayı test etmek için yeterli olmadığını belirtmektedirler.

b) *Akbostancı, Tunç ve Türüt-Aşık (2006)* gelişmekte olan ülkelerin serbest ticarete girmeleri veya bölgesel entegrasyona dahil olmalarıyla kirlilik cenneti haline gelecekleri hipotezini test etmektedir. Yazarlar bu amaçla ihracat yapan imalat sanayiini kirli endüstriler ve temiz endüstriler biçimde sınıfladıktan sonra ihracat ve ithalat talep fonksiyonunu tahmin etmişlerdir. Yazarlar GB nedeniyle kirli ve temiz endüstrilerin ithalat taleplerinin arttığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca GB sonrası kirli endüstrilerin ihracatlarının arttığı ve temiz endüstrilerin ihracatının azaldığı bulunmuştur. Bu sonuç kirlilik cenneti hipotezini desteklemektedir.

c) Türkçe literatürde çok az incelenen bir diğer etki gelenek dışı etkilerdir. Gelenek dışı etkilerden sadece güvence etkisini araştıran çalışmalara rastlanmıştır. Bunlar, *Berument, Malatyalı ve Neyaptı (1999)* ile *Berument, Kiling ve Yücel (2005)*' dir.

Perroni ve Whalley (1994) hipotezi gelişmekte olan ülkenin kendisini güvenceye almak için gelişmiş ülkelerin kurduğu birliğe dahil olmak isteyeceğini ileri sürmektedir. Bu hipotez birliğe katılan ülkenin üretim ve ihracatındaki dalgalanmaların, birliğin üretim ve ihracat dalgalanmalarıyla birlikte hareket ederken, birlik dışındaki ülkelere dalgalanmalarla birlikte hareket etmeyeceğini ima eder. Hipoteze göre özellikle kriz dönemlerinde birlik üyesi ülkenin iktisadi büyüklüklerindeki dalgalanmalar, birlik dışındaki ülkelere göre daha yumuşak olacaktır.

Berument, Malatyalı ve Neyaptı (1999) ile *Berument, Kiling ve Yücel (2005)* AB ülkeleri ile Türkiye'nin üretimi arasındaki korelasyonu araştırmaktadır.

i) *Berument, Malatyalı ve Neyaptı (1999)* Türkiye'nin üretiminin AB'nin üretimiyle birlikte hareket edip etmediğini test etmek için Engle-Granger ve Johansen eş-bütünleşme analizini kullanmıştır. Analiz 1992-1998 dönemini kapsamaktadır. Yazarlar Türkiye'nin üretimi ile AB'nin üretiminin birlikte hareket ettiğine dair hiçbir kanıt bulamamıştır.

ii) *Berument, Kiling ve Yücel (2005)* ise Türkiye'nin imalat sanayii üretimindeki dalgalanmalarıyla AB'nin ve AB'ye aday ülkelerin imalat sanayii üre-

timindeki dalgalanmaları arasındaki korelasyonu incelemektedir. Kriz dönemlerini kapsayan analizde Türkiye'nin üretimindeki dalgalanmaların AB üretimindeki dalgalanmalarla ters yönlü olduğu bulunmuştur. Başka bir ifadeyle Türkiye'nin üretimi AB'nin üretimine konjonktür karşıtı hareket etmektedir. Kriz dönemleri analizden çıkarıldığında ise Türkiye'nin ve AB'nin üretiminin aynı yönlü hareket sergilediği görülmektedir. Yazarlar sadece Türkiye ile AB arasındaki konjonktürel ilişkiyi incelemekte ve buldukları sonucu GB'nin güvence etkisiyle ilişkilendirmemektedir. Fakat elde edilen bu sonuç GB'nin kriz dönemlerinde üye ülkenin iktisadi büyüklüklerindeki dalgalanmaları küçülteceği hipotezini desteklememektedir. Bununla birlikte analizi tamamlamak için Türkiye'nin iktisadi büyüklüklerinde ortaya çıkan dalgalanmaların birliğe üye olmayan ülkelere ortaya çıkan dalgalanmalarla korelasyonunun da incelenmesi gerekmektedir.

SONUÇ

AB ile Türkiye arasındaki Gümrük Birliği'nin (GB) Türkiye ekonomisi üzerindeki statik etkilerini araştıran çalışmalarda temelde iki farklı yaklaşım benimsenmektedir. Birincisi Viner tarafından tanımlanan ticaret saptırma ve ticaret yaratma etkilerini dikkate almaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen çalışmaların çoğunluğu ticaret yaratma etkisinin ticaret saptırma etkisinden büyük olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonuç GB'nin ticaret hacmini artırdığı ve net etkinin refahı artırıcı olduğu anlamına gelmektedir. İkincisinde ise ithalat, ihracat, vergi kayıpları gibi birlikten etkilenebilecek pek çok faktör analize dahil edilmektedir. Buradaki temel düşünce, eğer Viner'in belirttiği gibi ticaret yaratma pahalı üretimdeki kaynakları verimli alanlara aktarırsa, bu değişimin ihracata da yansımaları gerektirir. Fakat ithalatı ve ihracatı ayrı ayrı inceleyen bu çalışmalar GB'nin ithalatı artırırken, ihracatı artırmadığı sonucuna ulaşmaktadır. İkinci yaklaşımı benimseyen çalışmalar Türkiye'nin GB'nin statik etkilerinden kaynaklanan refah artışını ya çok küçük ya da negatif bulmaktadır. Refah etkisine tarife gelirlerindeki kayıplar da eklendiğinde GB'nin Türkiye ekonomisine zararlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Özetle Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin statik etkilerini araştıran literatür net etkinin ticaret yaratıcı olduğunu fakat bu ticaret yaratma etkisinin Türkiye aleyhine işlediğini ortaya koymaktadır.

GB'nin dinamik etkilerine literatürde daha fazla önem atfedilmesine rağmen, statik etkilere göre çok daha az araştırılmıştır. Muhtemelen bunun nedeni dinamik etkilerin uzun dönemde ortaya çıkmasıdır.

GB'nin Türkiye'nin büyüme hızı üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar pozitif ama beklenin altında bir etki bulmaktadır. Ancak GB'nin büyüme üzerindeki pozitif etkisinin artacağı beklenmektedir.

GB'nin rekabet etkisi belki de üzerinde en çok çalışılması gereken konudur. Çünkü GB'nin ortaya çıkaracağı çoğu olumlu etki doğrudan veya dolaylı olarak rekabetle ilişkilidir. Bununla birlikte GB'nin Türkiye üzerindeki rekabet etkisini inceleyen çalışmalarda da farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu farklı sonuçların nedenleri arasında piyasalardaki rekabeti ölçmede kullanılan göstergelerin rekabeti ne kadar ölçebildiği hususu önemli görünmektedir. Bir başka deyişle literatürde piyasalardaki rekabet düzeyini ve rekabet gücünü ölçmede kullanılan endekslerin açıklayıcılığının sınanması gerekmektedir. Örneğin rekabet gücünün ölçülmesinde sıklıkla açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi kullanılmaktadır. Fakat bu endeksin ve alternatiflerinin ihracattaki rekabet gücünü ne kadar açıklayabildiği sınanmamış ve en iyi endeksin hangisi olduğu tespit edilmemiştir.

GB'nin dolaysız yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini ölçen çalışmalarda elde edilen sonuçlar ise bütünlük arz etmektedir. Elde edilen sonuçlar, kısaca, gümrük birliğinin dolaysız yabancı sermaye çekmede önemli olabileceğini, fakat tek başına yeterli olamayacağını göstermektedir.

Literatürde çalışılan bir diğer konu GB'nin anlaşmaya dahil olmayan tarım sektörü üzerine etkisidir. Ulaşılan sonuç dışsal ekonomiler sayesinde tarım sektörünün GB'nden etkilendiğidir.

GB'nin teknolojik ilerleme üzerindeki etkisi ise araştırmaya açık bir alan görünümündedir. Literatürde sadece GB'nin teknoloji yönetimine etkisini araştıran az sayıda çalışmaya rastlanmıştır.

Yeterli ölçüde araştırılmayan konular arasında GB'nin ticaret hadleri etkisi ve gelenek dışı etkileri de yer almaktadır. Gelenek dışı etkilerden sadece güvence etkisine yönelik birkaç araştırma yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar ise teoremin beklentilerine uymamaktadır.

KAYNAKÇA

- ACET, Murat ve Bahri ŞAHİN; (1998), "Gümrük Birliği ve Türk İlaç Endüstrisi", **Dış Ticaret Dergisi**, 8(3), ss.1-17.
- AKBOSTANCI, Elif; G. İpek TUNÇ ve Serap TÜRÜT-AŞIK; (2006), "Environmental Impact of Customs Union Agreement with EU on Turkey's Trade in Manufacturing Industry", **ERC Working Papers in Economics**, 06/03.
- AKGÜNDÜZ, Mustafa; (2005), "Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrasında Türkiye ile AB Ülkeleri Arasındaki İthalat-İhracat İlişkileri: Ekonometrik Bir Analiz," **VIII. İktisat Öğrencileri Kongresi**, İzmir.
- AKKOYUNLU-WIGLEY, Arzu; (2000), "Bölgesel Ekonomik Bütünleşme Antlaşmalarının Etkisini Ölçen Ampirik Çalışmaların Genel Değerlendirilmesi", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 18 (2), ss.
- AKKOYUNLU-WIGLEY, Arzu; (2005), Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin İmalat Sanayii Üzerindeki Ticaret Yaratıcı Etkileri, Basılmamış Çalışma.
- AKKOYUNLU-WIGLEY, Arzu ve Sevinç MIHÇI; (2004), "The Effects of Customs Union with European Union on the Market Structure and Pricing Behaviour of the Turkish Manufacturing Industry", **European Study Group ETGS Conferences**, Nottingham.
- AKKOYUNLU-WIGLEY Arzu; Sevinç MIHÇI ve Hakan ARSLAN; (2006), "The Custom Union with EU and Its Impact on Turkey's Economic Growth", **8th ETSG Annual Conference**, Vienna, 7 September.
- AKTAŞ, Cengiz ve Didem GÜVEN; (2003), "Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'nin İthalat Fonksiyonu Katsayılarındaki Değişimin İncelenmesi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9, ss.67-80.
- ARSLAN, Mehmet ve Diğerleri; (2002), **Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisi ve Bütçesine Etkileri**, ASAM Yayını, Ankara, , 88s.
- ATILGAN, Turan ve Seher KANAT; (2006), "The Effects of the EU Customs Union with Turkey on the Turkish Textile and Clothing Sector", **FIBRES & TEXTILES in Eastern Europe**, 14(4), ss. 11-15.
- BAKKALCI, Ahmet Can; (2002), "Avrupa Birliği ile Türkiye Arasında Gerçekleştirilen Gümrük Birliğinin Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 17(2), ss.39-53.

- BAŞAR, Mehmet ve Şebnem TOSUNOĞLU; (2006), “EU Integration Process: Will Turkey Overcome the FDI Obstacles?”, **Managing Global Transitions**, 4 (2), ss. 115–128.
- BEKMEZ, Selahattin; (2002), “Sectoral Impacts of Turkish Accession to the European Union”, **Eastern Economic Journal**, 40(2), ss.57-84.
- BERUMENT, Hakan; Zübeyir KILINÇ ve Eray M. YÜCEL; (2005), “Business Cycles in Turkey and European Union Countries: A Perspective to the Membership”, Bilken University Department of Economics Discussion Paper, İnternet Adresi: http://www.bilkent.edu.tr/~economics/papers/05-06%20DP_HakanBerument_ErayYucel_Zubeyirkilinc.pdf, Erişim Tarihi: 03.30.2007.
- BERUMENT, Hakan; Kamuran MALATYALI and Bilin NEYAPTI; (1999), “Are the Real Business Cycles of Turkey and the European Union Related?”, İnternet Adresi: <http://www.bilkent.edu.tr/~neyapti/shortstudies/0399.doc>, Erişim Tarihi: 03.30.2007.
- BHAGWATI, Jagdish ve Arvind PANAGARIYA; (1996), “The Theory of Preferential Trade Agreements: Historical Evaluation and Current Trend”, **The American Economic Review**, 86(2), ss. 82-87.
- ÇAĞDAŞ, Can; (1995), “Türkiye Beyaz Eşya Sektörü ve Gümrük Birliği”, **TMMOB Sanayi Kongresi’ne Doğru:Gümrük Birliğine Doğru Sanayi Sektörü Sempozyumu**, TMMOB Yayın No:184, Ankara.
- DE SANTIS, Roberto A. (2000), “The Impact of a Customs Union with the EU on Turkey’s Welfare, Employment and Income Distribution: An AGE model with Alternative Labor Market Structures”, **Journal of Economic Integration**, 15 (2), ss. 195-238.
- DE SANTIS, Roberto A.; (2003), “The Impact of a Custom Union with the European Union on Internal Migration in Turkey”, **Journal Regional Science**, 43(2), ss. 349-372.
- DEMİR, Osman ve Yusuf TEMUR; (1998), “Gümrük Birliğinin İlk İki Yılı Değerlendirmesi”, **Dış Ticaret Dergisi**, 11.
- DOĞANLAR, Murat; Harun BAL ve Mehmet ÖZMEN; (2006), “Türkiye ile Almanya Arasındaki Dış Ticaretin Ekonometrik Analizi ve Gümrük Birliği Sonrası Karşılaştırma”, **İktisat İşletme ve Finans**, 248.
- DPT, **9. Kalkınma Planı Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, Ocak 2006.

- DTM, “Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Sanayiinin 1989-2000 Dönemine Ait Veriler Bazında Değerlendirilmesi”, İnternet Adresi: <http://www.dtm.gov.tr/ead/YAYIN/tekstil1989000donemi/icindekiler.htm>, Erişim Tarihi: 01.01.2007.
- DURA, Cihan; (2003), “Gümrük Birliği Türkiye Ekonomisi’nin Dış Finansmanını Nasıl Etkiledi?”, **2023 Aylık Dergi**, Aralık.
- EL-AGRAA, Ali M.; (1999), **Regional Integration Experience, Theory and Measurement**, Second Edition, Macmillan Press, London.
- ERK, Nejat; Şanlı ATEŞ ve Tuğba DİREKÇİ; (1999), “Gümrük Birliği Sonrası Türkiye Dış Ticareti’ne Yoksullaştıran Büyüme Hipotezi Çerçevesinde Bakış: Zaman Serisi Analizi”, **Uluslararası ODTÜ Ekonomi Kongresi III**, Ankara.
- ERZAN, Refik ve Alpay FİLİZTEKİN; (1997), “Competitiveness of Turkish SMSE’s in the Customs Union”, **European Economic Review**, 41, ss. 881-892.
- ERZAN, Refik; Alpay FİLİZTEKİN ve Unal ZENGİNOBUZ; (2002), “Turkey’s Customs Union with the European Union: A Framework for Evaluating the Impact of Economic Integration”, **MPRA Paper**, No.382.
- ERZAN, Refik; Alpay FİLİZTEKİN ve Unal ZENGİNOBUZ; (2003), “Customs Union with EU and the Impact of Foreign Competition on the Structure and Performance of Turkish Manufacturing Industry”, **MPRA Paper**, No. 381.
- FERNANDEZ, R.; (1997), “Returns to Regionalism An Evaluation of Nontraditional Gains from Regional Trading Agreements”, **The World Bank Policy Research Working Paper**, No.1816.
- FİLİZTEKİN, Alpay; (2003), “Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin Türkiye İmalat Sanayi Üzerindeki Etkileri”, **Kalder 12. Ulusal Kalite Kongresi**, 14 Ekim 2003, İstanbul.
- FRANKEL, Jeffrey A. vd.; (1996), “Regional Trading Arrangements: Natural or Supernatural?”, **The American Economic Review**, 86(2), ss. 52-56.
- GÜNAYDIN, İhsan; (1999), “Gümrük Birliğinin Uluslararası Doğrudan Sermaye Yatırımlarına Etkisi”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 15(1), ss. 269-278.
- HADJIT, Assia ve Edward MOXON-BROWNE; (2005), “Foreign Direct Investment in Turkey: The Implications of EU Accession”, **Turkish Studies**, 6(3), ss. 321–340.

- HALICIOĞLU, Ferda.; (1996), “Ekonomik Entegrasyonların Etkileri ve Ölçme Yöntemleri: Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Alternatifleri İçin Uygulamalar”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- HALICIOĞLU, Ferda; (1997), “Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Alternatiflerinin Statik Etkileri”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(1), ss. 61-72.
- HALICIOĞLU, Ferda; (1997), “Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin Direkt Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(2), ss.15-22.
- HAMOUR, El-Waleed A.; (1999), “Impacts of Increased Exposure to International Competition: The Case of the Turkish Textile Industry”, **Journal of Economic Cooperation**, 20(4), ss. 35-71.
- HARRISON, Glenn W.; Thomas F. RUTHERFORD and David G. TARR; (1993), “Trade Reform in the Partially Liberalized Economy of Turkey”, **The World Bank Economic Review**, 7(2), ss. 191-217.
- HARRISON, Glenn W.; Thomas F. RUTHERFORD and David G. TARR; (1997), “Economic Implications for Turkey of a Customs Union with the European Union”, **European Economic Review**, 41, ss. 861-870.
- HARTLER, Christina and Sam LAIRD; (1999), The EU Model and Turkey- A Case for Thanksgiving, World Trade Organization, **Staff Working Paper**, January 1999.
- HOSOE, Nobuhiro; (2004), “Computable General Equilibrium Modeling with GAMS”, İnternet Adresi: <http://sun.grips.ac.jp/cge-gams20040209.pdf>, Erişim Tarihi:10.8.2006.
- KANDOĞAN, Yener; (2005), “Trade Creation and Diversion Effects of Europe's Regional Liberalization Agreements”, **William Davidson Institute Working Paper**, No: 746.
- KARAEGE, Murat; (2006), “Development and Determinants of Foreign Direct Investment in Turkey: A Comparative Analysis with The EU Countries”, MA Thesis in European Studies at Sabancı University.
- KARAKAYA, Etem ve Ferhat B. ÖZGEN; (2002), “Economic Feasibility of Turkey's Economic Integration with the EU: Perspectives from Trade Creation and Trade Diversion”, **ERC, VI. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi**, Eylül 2002.
- KAYDLAND, Finn E. ve Edward C. PRESCOTT; (1977), , “Rules Rather Than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plan”, **The Journal of Political Economy**, 85(3), ss. 473-492.

- KÖSE, Ahmet Haşim; (1996), Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Çalışması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- KRISHNA, Pravin; (2003), “Are Regional Trading Partners 'Natural'?”, **Journal of Political Economy**, 111(1), ss. 202-231.
- KÜÇÜKAHMETOĞULLARI, Osman; (2000), “Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin İktisadi Etkileri”, **İktisat Dergisi**, Aralık 2000, ss.34-47.
- LIPSEY, Richard; (1960), “The Thory of Customs Unions: A General Survey”, **Economic Journal**, 70, ss. 496-513.
- LOEWENDAHL, Henry ve Ebru ERTUGAL-LOEWENDAHL; (2001), “Turkey's Performance in Attracting Foreign Direct Investment Implications of EU Enlargement”, **European Network of Economic Policy Research Institutes Working Paper** No: 8.
- LOHRMANN, Astrid-Marina; (2000), “Development Effects of the Customs Union Between Turkey and the European Union: Catching up -or the Heckscher Ohlin- Trap”, **Russian and East European Finance and Trade**, 36(4), ss. 26-44.
- MAKOWER, H. ve G. MORTON (1953), “A Contribution Towards a Theory Customs Unions”, **The Economic Journal**, 63(249), ss. 33-49.
- MERCEINER, Jean ve Erinc YELDAN; (1997), “On Turkey's Trade Policy: Is a Customs Union With Europe Enough”, **European Economic Review**, 41, ss. 871-880.
- MIHÇI, Sevinç ve Arzu AKKOYUNLU-WIGLEY; (2002), “Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri Üzerindeki Yoğunlaşma ve Kârlılık Etkileri”, **ERC/METU Internatonal Conference in Economics VI**, Ankara, Turkey.
- MIHÇI, Sevinç ve Arzu AKKOYUNLU-WIGLEY; (2003), “Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'nin Türk İmalat Sanayi Alt Sektörleri Üzerindeki Kârlılık Etkileri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5(3), ss. 77-91.
- MIHÇI, Sevinç ve Arzu AKKOYUNLU-WIGLEY; (2005), “Effects of the Customs Union with the European Union on the Market Structure and Pricing Behavior of the Turkish Manufacturing Industry”, **Applied Economics**, (Yayına kabul edilmiştir).
- MORGİL, Orhan; (2000), “The Impact of Trade Liberalization: Turkey's Experience with the Customs Union”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 18, (2), ss. 189-197.

- MUNDELL, Robert A.; (1964), "Tariff Preferences and the Terms of Trade", **Manchester School of Economics and Social Studies**, 32, ss. 1-13.
- NECAT, Bahadır; (2001), "Tekstil ve Hazır Giyim Sektörüne Ait verilerin Gümrük Birliği'nin Öncesi ve Sonrası Açısından İncelenmesi", **Dış Ticaret Dergisi**, 6(20), ss.114-133.
- NEYAPTI, Bilin; Fatma TAŞKIN ve Murat ÜNGÖR; (2003), "Has European Customs Union Agreement Really Affected Turkey's Trade?", **ERC, VII. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi**, Eylül.
- OCAK, B. Safa; (1997), "Türk Sanayi ve Özel Sektör Rekabet Olanaklarına Genel Bakış", **IMKB Dergisi**, 1(1), ss.1-12.
- ÖZKALE, N. Lerzan ve Fatma Nur KARAMAN; (2006), "Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri", **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, 1(1), ss. 117-138.
- PANAGARIYA, Arvind; (1997), "Preferential Trading and the Myth of Natural Trading Partners", **Japan and the World Economy**, 9, ss. 471-489.
- PERRONI, Carlo ve John WHALLEY; (1994), "The New Regionalism: Trade Liberalization or Insurance?", **NBER Working Paper**, No.4626.
- PETITH, Howard C.; (1977), "European Integration and the Terms of Trade", **The Economic Journal**, 87(346), ss. 262-272.
- PÖSCHL, Josef ve Diğerleri; (2005), "Turkey: Macroeconomic Vulnerability, Competitiveness and the Labour Market", **Turkish Economic Association Discussion Paper**, 2005/5.
- ROBSON, Peter; (1993), **The Economics of International Integration, Third Revised Edition Routledge**, Landon.
- SAYAN, Serdar ve Nazmi DEMİR; (1998), "Measuring the Degree of Block Interdependence Between Agricultural and Non-agricultural Sectors in Turkey", **Applied Economic Letters**, 5.
- SEKİ, İsmail; (2005), "Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatı Üzerine Etkileri 1985-2003", İnternet Adresi: http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf, Erişim Tarihi: 11.12.2006.
- SEYİDOĞLU, Halil ve Barbaros KEMER; (2002), "Türkiye-AB Gümrük Birliği İlişkilerinde Uygulamanın Değerlendirilmesi":1969-1999", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 16(1-2), ss. 1-9.
- SCHIFF, Maurice; (1997), "Small is Beautiful Preferential Trade Agreement and the Impact of Country Size, Market Share, Efficiency and Trade Policy", **Journal of Economic Integration**, 12(3), ss. 359-387.

- SCHIFF, Maurice; (1999), "Will the Real Natural Trading Partner Please Stand Up?", **World Bank Policy Research Working Paper**, No. 2161.
- SOĞUK, Handan ve Esra UYANUSTA; (2004), **Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, İKV yayını, İstanbul, Nisan, 163s.
- ŞAHİN, Fatih M.; (1997), "Customs Union Effect on Technology Management in Turkey", İnternet Adresi: <http://ieeexplore.ieee.org>, Erişim Tarihi: 03.02.2007.
- TATOĞLU, Ekrem ve Kelth W. GLAISTER; (1996), "Trends and Patterns of European Foreign Direct Investment in Turkey", **European Business Review**, 9(6), ss. 11-21.
- TOGAN, Sübidey; (1997), "Opening up the Turkish Economy in the Context of the Customs Union with EU", **Journal of Economic Integration**, 2(12), ss. 157-179.
- TOGAN, Sübidey; (2000), "Effects of a Turkey-European Union Customs Union and Prospects for the Future", **Russian and East European Finance and Trade**, 36(4) ss. 5-25.
- TOGAN, Sübidey; Hüsamettin NEBİOĞLU ve Saadettin DOĞAN; (2005), "Integration and the Manufacturing Industry", iç. B. M. Hoekam ve Sübidey Togan (Ed.), **Turkey, Economic Reforms and Accession to the European Union**, World Bank and the Centre for Economic Policy Research.
- TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI; (2003), **Sektör Araştırmaları Serisi**, No:28, İnternet Adresi : <http://www.vakifbank.com.tr/earastirma/Otomotiv2003.doc>, Erişim Tarihi: 01.03.2007.
- ULUSOY, Ahmet; (2002), "Türkiye Ayakkabı Sanayi ve Dış Ticareti", **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı 26.
- UTKULU, Utku. ve Dilek SEYMEN; (2004), Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-a-vis the EU 15, **European Trade Study Group**, 6. Yıllık Konferansa Sunulan Tebliğ, EGTS, Nottingham.
- UYAR, Süleyman; (2001), "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", **Dış Ticaret Dergisi**, 20.
- UZUN, Ali; (2006), "Science and Technology Policy in Turkey, National Strategies for Innovation and Change During the 1983-2003 Period and Beyond", **Scientometrics**, 66(3), ss. 551-559.

- VERGİL, Hasan ve Ertuğrul YILDIRIM; (2006a), “AB-Türkiye Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Rekabet Ortamı Üzerine Etkisi”, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, 243, Haziran.
- VERGİL, Hasan ve Ertuğrul YILDIRIM; (2006b), “AB-Türkiye Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 26, ss. 1-22.
- WONNACOTT, Paul ve Mark LUTZ; (1989), “Is There a Case for Free Trade Areas?”, iç. Schott, J. (Ed.), **Free Trade Areas and US Trade Policy**, Institute for International Economics, Washington, D.C.
- YAŞAR, Ertuđ; (1995), “Gümrük Birliği ve Türk Tekstil-Konfeksiyon Sektörü”, **TMMOB Sanayi Kongres: Gümrük Birliğine Doğru Sanayi Sektörü Sempozyumu**, TMMOB Yayın No:184, Ankara.